

PROSVETA, NAUKA I KULTURA

Najvidljiviji pokazatelj kulturne zaostalosti Kraljevine bila je nepismenost. Godine 1921. 51,5% njenog stanovništva, bilo je nepismeno, što je drastičan podatak za zemlju od 12 miliona stanovnika, posebno u poređenju s prosvetnim nivoom visokorazvijenih zemalja zapadne i srednje Evrope. Procenat nepismenosti u Makedoniji i Bosni i Hercegovini prelazio je 80%, a bio je znatno niži u zemljama koje su do 1918. živele u sastavu Austro-Ugarske.

Godine 1931. pismenih je najviše bilo u dravskoj banovini (99,4%), upravi grada Beograda (89,1%), savskoj banovini (72,3%), dunavskoj (71,1%), a sledila su primorska (42,6%), moravska (38,0%), drinska (37,9%), zetska (34%), vardarska (29,1%), vrbaska (27,4%). Nepismenost je bila naročito visoka među ženama, zbog patrijarhalnih shvatanja i verskih obzira, što su pokazivali podaci iz 1931: moravska banovina imala je 16,3% pismenih žena, drinska 19%, zetska 17,1%, vardarska 14,5%, vrbaska 14,2%, primorska 30,2%, dunavska 60,5%, savska 64,9%, uprava grada Beograda 84,7% i dravska banovina 94,2%. Povećanje procenta pismenog stanovništva za deset godina, između dva popisa stanovništva u Kraljevini, iznosilo je 5,9%. Pismenost se povećavala naročito kod mlađeg naraštaja, zbog širenja školstva i veće potrebe za pismenim građanima, ali je izvestan broj dece napuštao školovanje, naročito u brdskim i retko naseljenim krajevima, gde nije ni bilo dovoljno škola.

Za razvoj školstva bili su karakteristični napori da se stvori jedinstveni školski sistem i nasleđena rascepanost savlada unifikacijom vrsta i tipova škola i nastavnih programa. Osnivanjem banovina namesto ranijih oblasti stvaranje jednoobraznog školskog sistema je znatno ubrzano.

U Kraljevini Jugoslaviji porastao je broj škola, učenika i nastavnika, mada je ona i dalje bila jedna od najzaostalijih zemalja u Evropi u pogledu pismenosti. Od 1918. broj narodnih (osnovnih) škola povećao se sa 5.610 na 8.357, broj učenika sa 650.000 na 1.393.422, dok je broj učitelja 1937/1938. dostigao 25.000. Ali te iste školske godine preko 300.000 pristiglih učenika nije našlo mesta u školama osnovnog obrazovanja. Osmogodišnje obrazovanje, uvedeno 1929, obuhvatilo je decu u dravskoj i dunavskoj banovini, donekle i u primorskoj. Razvile su se i naglo narasle građanske škole, tip srednje škole koji je spajao opšte i stručno obrazovanje, u kojima je 1937/1938. bilo 39.850 učenika. Sa 120, broj ovih škola je porastao 1937/1938. na 189, a broj učenika sa 42.700 na 116.655.

Gimnazija je predstavljala glavni i najelitniji oblik srednje škole jer je odgovarala imućnijim slojevima društva — koji su slali svoju decu u ovakve škole da bi mogla da nastave školovanje na univerzitetu — i najambicioznijim seljacima, naročito srednjacima.

Učiteljske škole neravnomerno su se razvijale: posle 1918. bilo ih je 24, sa 2.330 učenika i 287 nastavnika, a 1928. godine 40, sa 8.660 učenika, da bi 1937/1938, zbog težih materijalnih uslova i orijentacije ka drugim, manje teškim i unosnijim zanimanjima, broj učenika spao na 3.199. Pored državnih škola postojale su privatne i one pod rukovodstvom crkve. Žene su pohađale tzv. domaćičke škole. Gimnazije su favorizovane u odnosu na stručne škole. Godine 1937/1938. trgovačke akademije i srednje tehničke škole pohađalo je 6.435, a zanatske 3.222 učenika. Iste godine Jugoslavija je imala 23 trgovačke akademije, 3 pomorsko-trgovačke akademije i 8 srednjih tehničkih škola. Dvadeset dve umetničke škole pohađalo je te godine 3.307 učenika.

Nastava je izvođena na srpskohrvatskom, a u Sloveniji na slovenačkom jeziku, dok su manjine pod međunarodnom zaštitom — nemačka, mađarska i rumunska — dobile pravo da otvore odeljenja za nastavu na maternjem jeziku. Nemačka manjina, koja je bila najbrojnija i ekonomski najuticajnija, imala je učiteljsku školu u Vršcu. Nepriznate nacije (Makedonci) bile su izložene srpskoj asimilaciji, a nacionalne manjine bez zaštite — albanska, i druge — ekspanziji ideologije integralnog jugoslovenstva. Polovina škola u vardarskoj banovini je bila zatvorena, jer država nije imala sredstva da plati učitelje, ili su

plaćeni toliko loše da nisu imali motivaciju da se zadrže na radnim mestima. Zaviseći od režima, učitelji nisu mogli steći osećanje stalnosti i sigurnosti. Školski programi počivali su na načelu jedinstva državne i narodne misli. Uzdizali su dinastiju Karađorđevića, bili zadahnuti antikomunizmom i religijskim osećanjima. Škole su vodile aktivnu borbu protiv nenacionalnih elemenata, a posebno protiv komunista iz redova đaka, studenata i nastavnika, koji su privremeno ili trajno isključivani i podvrgavani kaznenim i disciplinskim merama. Nastavnici su otpušteni ili premeštani u zabačene krajeve, stavljani pod nadzor, onemogućavani u napredovanju. Nepoželjne knjige i izdavačke kuće bile su na indeksu. Studenti komunisti upućivani su u koncentracione logore u Višegradu i Bileći.

Pored dva postojeća univerziteta, u Beogradu i Zagrebu, osnovan je i treći, u Ljubljani, što je bio preloman događaj za slovenačku nauku i kulturu. Univerzitet u Ljubljani obrazovan je 1920. godine kao Univerza Kraljevine SHS v Ljubljani. Školske 1920/1921. imao je filozofski, pravni, tehnički, medicinski i teološki fakultet. Pored Zagrebačkog sveučilišta radile su u glavnom gradu Hrvatske i Veterinarska visoka škola, Tehnička visoka škola i Visoka škola za trgovinu i promet. U Subotici je 1920. osnovan Pravni fakultet, a u Skoplju Filozofski fakultet; za njih je važio Zakon Univerziteta u Beogradu. Krajem 1937/1938. u Jugoslaviji je bilo 8 visokih škola. Studenti iz siromašnijih porodica i tzv. pasivnih krajeva opredeljivali su se za pravne fakultete, gde je režim studija bio najslobodniji. Razvoju univerzitetske nastave doprineli su i istaknuti stručnjaci iz redova ruske emigracije, među kojima se nalazilo više naučnika svetskog glasa: Anton Bilimović, Nikolaj Saltikov, Aleksandar Solovjev, Teodor Taranovski, Georgije Ostrogorski i drugi. Ostrogorskog je u Beograd pozvao Stanoje Stanojević 1933. godine. Pre toga on je radio kao privatni docent u Breslau (Vroclav). Za vanrednog profesora izabran je 1935. godine. Njegovim dolaskom počinje rad na istorijskom viđenju Vizantije, jer su njegovi prethodnici u Beogradu bili druge struke (Filaret Granić — teolog, a Dragutin Anastasijević filolog). Iako mlad, Ostrogorski je već tada uživao ugled u svetu. Radom na Univerzitetu u Beogradu Ostrogorski je utemeljio beogradsku vizantološku školu. Iz redova ruske emigracije poticao je veliki broj univerzitetskih nastavnika (70). Rusi su uglavnom radili na Univerzitetu u Beogradu i na novom ljubljanskom univerzitetu.

Broj studenata na Univerzitetu u Beogradu, 1919. godine iznosio je 3.320. Već 1921/1922. godine taj broj se uvećao na 7.220, što je nagli porast i najveća koncentracija omladine u Kraljevini SHS, kao rezultat pristizanja studenata koji su se školovali za vreme rata u inostranstvu, odnosno demobilizacije đaka. Već školske 1928/29. na Univerzitetu u Beogradu bilo je 5.875 studenata. Istraživanja Đorđa Stankovića su pokazala da je, po teritorijalnoj pripadnosti, na Univerzitetu u Beogradu 1925. bilo iz Srbije s „Južnom Srbijom“ (Makedonija) — 3.555 studenata; iz Vojvodine 412 studenata; iz Crne Gore 317; iz Bosne i Hercegovine 189 studenata; iz Hrvatske 185 studenata; iz Slovenije 21 student — dakle svega 4.669 studenata. Gotovo 18% studenata (934) je bilo stranog porekla, a od toga 849 ruskog porekla. Broj studenata na Univerzitetu u Beogradu povećavao se sledećim ritmom: 1929/30. 7.300 studenata, od kojih 1.600 ženskih studenata; 1931/32. 8.300 studenata — 1.950 žena; 1934/1935. 8.350 studenata* — 1.730 žena; 1939/1940. 9.800 studenata — 2.100 žena i 1940/41. 10.930 studenata — 7.800 muških i 3.130 ženskih. Neposredno pred rat na Univerzitetu u Beogradu je studiralo svega oko 2.500 studenata iz seoskih i radničkih porodica, od ukupno blizu 10.000 upisanih studenata. Na Univerzitet je dolazilo sve više studenata iz seoskih i radničkih porodica (oko 26% 1939. godine), ali taj broj nije nikad dostigao srazmere socijalne strukture zemlje. U periodu 1918—1941. broj studenata na jugoslovenskim univerzitetima se udesetostručio.

Nacionalna struktura Univerziteta u Beogradu u školskoj 1939/1940. godini pokazuje da je Srba bilo 2.707; Crnogoraca — 1.297; Bosanaca — 1.077; Hrvata — 842; Makedonaca — 779; Bugara — 569; Rusa — 431; Slovenaca — 144, i Mađara — 87. Prilikom upisa na Univerzitet nije bilo nacionalne diskriminacije, ako se izuzme tretman Makedonaca kao Srba, što se ogledalo i u promeni prezimena. U celom međuratnom periodu na jugoslovenskim fakultetima diplomiralo je svega 11 Albanaca. Antisemitskim uredbama uoči rata došlo je do ograničavanja upisa Jevreja na Univerzitet i diskriminacije jevrejskih trgovaca.

Profesori Univerziteta u Beogradu angažovano su učestvovali u izradi programa državnog ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca: Jovan Cvijić, Aleksandar Belić, Jovan Radonić, Bogdan i Pavle Popović, Slobodan Jovanović, Stanoje Stanoje-

vić, Tihomir Đorđević, Božidar Marković, Grgur Jakšić i drugi. Na Univerzitetu u Beogradu predavao je do smrti 1914. i Jovan Skerlić, književni istoričar i kritičar, poznat kao „apostol jugoslovenstva”. Univerzitet u Beogradu je predstavljao izrazito opštejugoslovensku nastavno-naučnu i obrazovnu ustanovu, koja je imala veliki značaj i za razvoj naprednih ideja u zavičajnim krajevima studenata.

Početakom 20. veka na području Jugoslavije dolazio je jedan lekar na oko 10.000 stanovnika. Kako do 1918. nije postojao nijedan medicinski fakultet, budući lekari su se školovali na stranim univerzitetima: austro-ugarskim, ruskim, francuskim, nemačkim, švajcarskim i drugim.

Kulturni razvoj je posle 1918. ubrzan, što se vidi po porastu ustanova kulture i broja njihovih korisnika.

Krajem 1938. Jugoslavija je imala 41 stalno i putujuće pozorište, od čega 20 profesionalnih i 21 diletantsko, kao i 370 bioskopa. Film kao nova, s^Jma umetnost, osvajao je gledaoce, upoznao građane s Amerikom u kojoj je nemi, a kasnije zvučni film dosegao najviši domet u svetu. Holivud je postao opštepoznati pojam među prosečnim jugoslovenskim građanima. U većim jugoslovenskim centrima snimljeni su i prvi filmovi. U Zagrebu je 1919. snimljen film o „nekrunisanom seljačkom kralju” Matiji Gupcu, a u Beogradu 1932. film o Karađorđu u režiji glumca Ilije Stanojevića. Radu na filmu dao je pečat Oktavijan Miletić, koji je od 1927. snimio veći broj dokumentarnih, eksperimentalnih i igranih filmova. Režirao je film „Ženidba Kraljevića Marka”. Snimao je svesokolski slet u Beogradu 1930. i „Filmski bal” 1932. godine. Miletiću su za filmski rad i ostvarenja pripale međunarodne nagrade u Berlinu 1932, i Parizu i Veneciji 1936. godine. Reč je o filmovima: „Na žalost samo san”, „Poslovi konzula Dorgena”, „Zagreb u svetlu velegrada”, „Faust” i „Nokturno”. Istaknuti ruski umetnici udarili su osnove jugoslovenskom baletu, operi, kostimografiji (Knjazev, Vladimir Zedinski). Emisione radio-stanice radile su u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. S 47.880, koliko je iznosio 1931, broj radio-pretpatnika porastao je 1938. godine na 135.132. Radio-stanica u Zagrebu počela je s radom 1926, u Ljubljani 1928, a Radio-Beograd je počeo s redovnim programom 24. marta 1929. godine. Druga, kratkotalasna radio-stanica u Beogradu počela je emitovanje za inostranstvo 8. marta 1936, pod rukovodstvom Centralnog presbiroa Predsed-

ništva vlade. Godine 1924. Beograd je imao 61 radio-prijemnik, dok je krajem 1938. broj radio-pretplatnika porastao na 86.080.

Međuratni listovi *Politika*, *Pravda*, *Vreme* mogli su se meriti opremom, sadržajem, svestranošću s listovima drugih evropskih prestonica. *Samouprava* je bila javni organ radikala. *Vreme* je figurisalo kao zvanično nezavisno, iako su iza njega stajali radikali. Za vreme Stojadinoviceve vlade list je izražavao vladinu politiku. *Pravda* Demokratske stranke je bila najznačajniji jutarnji list. *Preporod* je bio večernji list koji je podržavao krajnje centralističko krüo Demokratske stranke. *Novi list* je izlazio kao glasilo slobodnih zidara. *Večernji list* je težio senzacionalizmu, a stranački je bio vezan za Zemljoradničku stranku, odnosno Jovana Jovanovića („Pižona“). *Balkan* se smatrao ekstremnim nacionalističkim glasilom. Stojan Protić je izdavao *Epohu*, *Videlo*, i *Jugoslaviju*. *Beogradski dnevnik* Krste Cicvarića odlikovao se „neumerenim rečnikom i vulgarnim napadima“. Cicvarić je od 1929. sa Svetolikom Savićem, uređivao *Balkan*, koji Živko Avramovski ocenjuje kao izrazito provokatorski i pogromaški list. Među značajnijim novinskim glasilima u Hrvatskoj javlja se *Obzor*, najstariji list u Hrvatskoj, *Slobodni dom*, glasilo Stjepana Radića, *Hrvat*, *Jutarnji list*. Grupaci[^] *Jugoslavija štampa* pripadali su: *Riječ*, organ „krajnjih“ demokrata, umerenije *Novosti* i *Zagreber Tagblatt*, koji je izlazio na nemačkom. Slovenska ljudska stranka izdavala je *Slovenec*, koji je izlazio u Ljubljani od 1873. godine. *Kmetijski list* je od 1919. izražavao poglede Samostalne seljačke stranke. Narodno-socijalistička stranka izdavala je od 1919. list *Nova pravda*. U Mariboru je izlazio *Mariborski večernik*. Narodna radikalna stranka je u Crnoj Gori izdavala *Crnu Goru*. U Nikšiću je izlazila *Slobodna misao* od 1922. godine, a u Podgorici *Crnogorac* (od 1924) i *Zeta* od 1930. godine. U Bosni i Hercegovini izlazilo je više dnevnih listova: *Sarajevski dnevnik*, *Večernja pošta*, *Srpska riječ*, *Bosanska pošta*, *Jugoslovenska pošta*. Tokom celog razdoblja Kraljevine održao se *Jugoslovenski list*, kao demokratsko-liberalno glasilo.

Kao najtiražniji list javlja se *Politika*, koja se između dva svetska rata razvila u moderno izdavačko preduzeće. *Politika* je izdavala i drugu specijalizovanu štampu (*Politikin zabavnik*). Najveći tirai je doživela u vreme ubistva kralja Aleksandra i politike narodnog fronta u Španiji i Francuskoj. Iako je štampana ćirilicom, čitala se gotovo u svim krajevima Jugosla-

vije. Imala je dopisništva u velikim inostranim centrima. Komentari *Politike* o svetskim zbivanjima iz pera Živojina Balugdžića iz 1923. skretali su na sebe pažnju svestranošću, obaveštenošću, objektivnošću i analitičnošću. Književnik Živko Milićević vodio je književnu i pozorišnu rubriku. Književne priloge za decu podsticao je u listu Živojin-Bata Vukadinović. Petar-Pjer Križanić je u *Politici* od 1923. izlagao kritici politička i društvena zbivanja (diktaturu, fašizam, itd.). Bio je jedan od osnivača humorističkog lista *Jež*. Pjer je označio vrhunac satiričke karikature u nas. Među dopisnicima iz inostranstva isticali su se: dr Svetislav Petrović, Mihailo S. Petrović, Predrag Milojević, Aleksandar Vidaković, Vuk Dragović i drugi.

U legalnom periodu 1919/1921. izlazilo je 15 listova, organa SRPJ(k), odnosno KPJ. *Radničke novine* su pokrenute 1897, a posle obnavljanja 1918. izlazile su kao organ socijalne demokracije. Od Vukovarskog kongresa *Radničke novine* su izlazile kao dnevni list. Kao organ KPJ nosile su podnaslov: „Sekcije Komunističke interna rionale”. Od drugih radničkih listova izlazili su: u Splitu *Oslobođenje*, u Osijeku *Radničke novine*, u Slavonskoj Požegi *Narodna volja*, u Šibeniku *Crveni vek*, u Zagrebu *Istina*, u Novom Sadu *Sloboda*, itd. Od mafila 1920. izlazi list *Jednakost*, kao organ žena socijalista, odnosno komunista. U Makedoniji je 1920. bila pokrenuta *Socijalistička zora*. Časopis *Plamen*, čiji su urednici bili Krleža i Cesaree, razmatrao je kulturne, umetničke i idejne probleme društva i popularisao ideje oktobarske revolucije. Marksistički časopis pod nazivom *Borba* pojavio se avgusta 1923. godine, a uređivali su ga Filip Filipović, Sima Marković, Moša Pijade, Života Milojković, Đuro Cvijić i drugi. Časopis *Književna republika* (pokrenut 1923, urednici Krleža i Cesaree) okupljao je širi krug marksista i naprednih intelektualaca. U Krležinim i Cesarčevim tekstovima analizirano je nasleđe ruske revolucije. Januara 1925. pojavio se prvi broj *Komunista*; marta 1926. *Srp i čekić u Beču* (s podnaslovom *Komunistički list*); 1926—1929. izlazila je *Klasna borba*, kao marksistički časopis i organ KPJ („Sekcije Komunističke internacionale”). Januara 1929. javio se novi organ CK KPJ *Proleter* koji će izlaziti 14 godina (ukupno je izašlo 99 brojeva). Milovan Bosić karakteriše *Proleter* kao informativni, akcioni, organizacioni i teorijski list koji je unosiо marksističku misao u jugoslovenski revolucionarni pokret.

Napredna štampa imala je stalne muke s vlašću koja je znala podvoditi inkrimisane članke ili cele brojeve listova pod najraznovrsnija ograničenja režimskog karaktera i cenzuru bilo zbog uvrede vladaoca ili njegovog doma, stranih suverena, Narodne skupštine, povreda javnog morala ili prevratničkog pisanja u smislu napada na osnove sistema ili pozivanja na smenu poretka. Komunisti i njihova štampa su se od 1920/1921. nalazili van zakona. Građanski listovi radikalnog ili opozicionog karaktera, ili jednostavno oni koji su težili nezavisnom obaveštavanju, sukobljavali su se sa cenzorima, policijskim zabranama, zahtevima tužilaca, sudskim odlukama o zapleni ili zabrani rasturanja lista. Moglo se odgovarati i za satirično-ironične tekstove ukoliko bi oni bili shvaćeni kao insinucija. Miodrag Simić navodi da je Uprava grada Beograda u periodu 1923–1929. izrekla privremenu zabranu za 516 brojeva listova koji su izlazili u Beogradu, od kojih je prvostepeni sud za grad Beograd osnažio samo 49 zabrana (ili 9,2%).

Tek nakon ujedinjenja mogla se zasnovati naučna politika nove države na jedinstvenim osnovama, oslonom na postojeće ustanove i kadrove i stvaranjem novih. Mlade građanske klase pojedinih jugoslovenskih naroda upućene su sa razvojem industrije i nacionalnim osvešćivanjem na stvaranje inteligencije i prvih naučnih ustanova. Razvoj nauke podsticao je uglavnom humanističke i društvene nauke, dok su prirodne i tehničke nauke upućene na rezultate svetske nauke. Pa i posle 1918. osećala se vladavina tradicionalne tehnologije, usled nedostatka iskustva, niske materijalne osnove, rudimentarnih ustanova u oblasti nauke i nedovoljnog broja kadrova i sredstava za postavljanje većih projekata, te zasnivanja fundamentalnih istraživanja. Tehnološka politika je uveliko zavisila od inostranstva.

Uslovi za organizovan naučnoistraživački rad postavljeni su u Srbiji i Hrvatskoj još u 19. veku osnivanjem i radom dveju akademija nauka: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (osnovana 1866) i Srpske kraljevske akademije nauka (osnovana 1886). Sveučilište u Zagrebu osnovano je 1874. godine, s filozofskim, pravnim i bogoslovnim fakultetom, a od 1917/1918. i medicinskim fakultetom. Univerzitet u Beogradu, koji dobija taj status 1905. godine, imao je u svom sastavu filozofski, pravni i tehnički fakultet; njemu se 1918/1919. pridružuju medicinski i bogoslovni fakultet. Institucionalnu osnovu nauke

obogaćivale su, u vidu instituta i stručnih društava, pored naučnih ustanova i naučne biblioteke, kao osnovne pretpostavke za naučni rad: Sveučilišna biblioteka, Kaptolska biblioteka (koja je u prvom svetskom ratu ušla u sastav Sveučilišne biblioteke) i Knjižnica JAZU, Biblioteka Srpske akademije nauka i Univerzitetska biblioteka u Beogradu, Biblioteka Matice srpske (osnovana 1826. i preseljena u Novi Sad 1864), Državna biblioteka na Cetinju (osnovana 1893. i otvorena 1896)! Študijska biblioteka v Ljubljani (osnovana 1850) i Zemaljski muzej (1888. godine), u Sarajevu kao najznačajnija naučna ustanova u ovom delu zemlje, s bibliotekom u sastavu Muzeja.

Naučnoistraživačkim radom u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji i na Kosovu i Metohiji bavili su se uglavnom stručnjaci iz drugih krajeva Jugoslavije. Razvoj naučnog rada u Kraljevini Jugoslaviji nastavio je da teče neravnomerno, u zavisnosti od ranije naučne osnove, nejednakog ekonomskog nivoa pojedinih jugoslovenskih zemalja i politike vladajućih snaga u vezi s naukom i obrazovanjem. Najveći polet, pravu renesansu, doživela je Slovenija. Godine 1919. osnovana je u Ljubljani Univerza v Ljubljani i Znanstveno društvo za humanistične vede (1921) koje će se 1937. pretvoriti u Slovensku akademiju nauka i umetnosti, te Univerzitetna biblioteka 1938. godine. U Makedoniji je osnovan Filozofski fakultet kao „filijala“ Univerziteta u Beogradu, a u Subotici Pravni fakultet. Prva visokoškolska ustanova za poljoprivredu osnovana je u Bosni i Hercegovini (Sarajevu) 1940. godine.

Beograd nije bio samo političko-ekonomski centar, već i grad s velikim brojem naučnih ustanova i naučnika. U gradovima u unutrašnjosti Srbije nije bilo naučnog rada. Kao tradicionalna naučna i kulturna institucija sačuvala se u Novom Sadu Matica srpska. Oko Filozofskog fakulteta u Skoplju stvorio se, takođe, centar s više istaknutih naučnih radnika (Radosav Grujić, Grga Novak, Petar Kolendić, Nikola Banašević, Ćiro Truhelka, Milenko Filipović, Mihailo Stevanović, Dušan Nedeljković, Vladislav Brajković, Nikola Stjepanović, Borislav Blagojević, privredni istoričar Mijo Mirković, i drugi). U Zemaljskom muzeju u Sarajevu izdvajao se naučnom aktivnošću Vladislav Skarić. Subotički Pravni fakultet, kao ustanova koja je pripadala Univerzitetu u Beogradu, okupljao je jedan broj istaknutih pravnika svoga vremena (Mihailo Konstantinović, Borislav Blagojević, krivičar Miodrag Aćimović, i drugi).

jušosav Janićijević karakteriše Srpsku, hrvatsku i slovenačku sredinu kao nacionalno-kulturno zatvorene čak i posle ujedinjenja. Poreklo i mesto rada uticali su i na nacionalne ideologije, prema Beogradu gravitirao je najveći deo intelektualaca i stručnjaka iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Iz Bosne i Hercegovine na Univerzitetu u Beogradu radili su Vladimir Čorović, Vasilj Popović, Vasa Čubrilović, Milan Budimir, Fehim Barjaktarević. Naučno delovanje ostalo je vezano za Akademiju nauka i Univerzitet. *Glas* je ostao najvažnija publikacija Akademije između dva svetska rata. U toj publikaciji saradivali su: Jovan Cvijić, veliki srpski antropogeograf i geograf, matematičar Mihajlo Petrović, prirodnjak Ivan Đaja, istoričari i arheolozi Jovan Tomić, Ljubomir Stojanović, Nikola Vulić, Nikola Radojčić i Jovan Radonić, krivičar Tomislav Živanović, etnolog Veselin Cajkanović i drugi. Stanoje Stanojević je sačinio Narodnu enciklopediju Srba, Hrvata i Slovenaca. U oblasti filozofije, središna ličnost je bio Branislav Petronijević. Nastojao je da izrazi sintezu empirizma i racionalizma (empirioracionalizam), a u etici sintezu pesimizma i optimizma (malizam). Cenjen je i kao matematičar i paleontolog-evolucionista. Poznata su mu dela: *Principi metafizike*, *Istorija novije filozofije*, *Osnovi teorije saznanja*, *Osnovi logike*, *Osnovi empirijske psihologije* i druga. Borislav Stevanović je uveo nove metode u psihologiju. Istaknute etnologe ovoga perioda predstavljaju Tihomir R. Đorđević i Jovan Erdeljanović. Nastavili su svoju delatnost u oblasti istorijskih nauka Jovan Radonić, Dragoljub Pavlović, Nikola Vulić, Jovan N. Tomić, Aleksa Ivić, Stanoje Stanojević, Vladimir Čorović, Viktor Novak, Vasilj Popović, Nikola Radojčić, Vasa Čubrilović, Jorjo Tadić, Mihailo Dinić i drugi. Slobodan Jovanović je vodeći ustavno-pravni pisac, pravni teoretičar, sociolog, istoričar, naučnik univerzalnog poznavanja društvenih nauka, o čemu svedoči njegov raznovrsni opus (*O suverenosti*, *Osnovi pravne teorije o državi*, *Ustavno pravo Kraljevine Srbije*, *Ustavno pravo Kraljevine SHS*, *Političke i pravne rasprave*, *Makijaveli*, *Svetozar Marković*, *Vođi francuske revolucije*, *Ustavobranitelji*, *Druga vlada Miloša i Mihaila*, *Vlada Milana Obrenovića*, itd.). U pravnoj teoriji zastupao je teoriju o državi kao pravnoj ličnosti. Njegovi radovi iz srpske istorije 19. veka odlikuju se bogatom empiričkom osnovom i literarnom lepotom. Uticajni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu bio je jedan od osnivača i urednika

Srpskog književnog glasnika. Težio je objektivnom, nepristrasnom analiziranju društvenih pojava i ličnosti, iako se u suštini kao mislilac suprotstavljao marksističkom shvatanju istorije, što se najbolje vidi iz njegovih rasprava o marksizmu, o Svetozaru Markoviću i socijalističkom pokretu uopšte. Prividno udaljen od politike i posvećen nauci, Slobodan Jovanović se sa starošću politici sve više primicao. Od osnivanja Srpskog kulturnog kluba (SKK) 1937, koji se javlja s težnjom da ojača srpski nacionalni front, Jovanović mu se nalazio na čelu. Od jeseni 1939. uticaj Srpskog kulturnog kluba je ojačao. Osnovan je na predlog sarajevskog advokata i političara Nikole Stojanovića. Istaknutu reč u SKK su, pored Slobodana Jovanovića, imali Vladimir Ćorović, Dragiša Vasić i Stevan Moljević. Istovremeno je bio osnovan i Savet srpskih kulturnih društava i ustanova na čelu s Vladimirom Ćorovićem i Jugoslovenski kulturni klub sa Jovanom Erdeljanovićem kao predsednikom. Srpski kulturni klub je izdavao list *Srpski glas*, pod geslom „Jako srpstvo – jaka Jugoslavija“.

Georgije Ostrogorski je unapredio oblast vizantoloških istraživanja i konstituisao svoju školu. Sreten Vukosavljević je bio zaokupljen sociologijom sela. Rad na istoriji umetnosti podstakli su i zadužili Milan Kašanin, Aleksandar Deroko, Đurđe Bošković i drugi. Izučavanjem antike bavili su se Nikola Vulić, Miloje Vasić, Veselin Čajkanović, Miloš N. Đurić i Anica Savić-Rebac. Vodeću ulogu u opštoj lingvistici, uporednoj gramatici slovenskih jezika, istoriji srpskohrvatskog jezika i u proučavanju savremenog jezika Srba i Hrvata imao je Aleksandar Belić. Na tronu jugoslovenske književnosti stajao je Pavle Popović, a Bogdan Popović na onom za uporednu književnost, teoriju književnosti i estetiku.

Milutin Milanković je pisac dela *Nebeska mehanika*, dok je Anton Bilimović unapredio studije mehanike po ugledu na rusku školu. Među matematičarima istaknuto mesto je pripadalo Mihailu Petroviću. Sima M. Lozanić je zasnovao hemijske studije u Beogradu prema zahtevima svetske nauke. Botanička nauka nastavljala je putevima koje je postavio Josif Pančić. Siniša Stanković je ispitivao faunu Ohridskog jezera. Ivan Đaja je zasnovao modernu fiziologiju u nas. Učenici Jovana Cvijića orijentisali su svoje interesovanje u geomorfološkom i antropogeografskom pravcu.

Osnivanjem Medicinskog fakulteta 1920. godine obrazovani su instituti: Sudsko-medicinski zavod, Anatomski institut, patološki institut, Histološki i fiziološki institut Đorđe Nešić unapredio je proučavanje očnih, a Košta Todorović infektivnih bolesti. Najpoznatiji jugoslovenski infektolog opredelio se za ovu oblast medicine kada je, lečeći druge, pod Jedrenom, kao lekar 13. puka i sam dobio pegavac. Nastavio je da leči srpske vojnike od kolere za vreme prelaza preko Albanije i na Solunskom frontu od malarije. Slavu je stekao lečeći tuberkulozni meningitis pomoću streptomicina. Osnivač je Infektivne klinike 1926. godine u Beogradu. Napisao je udžbenik infektivnih bolesti koji i danas smatraju udžbenikom enciklopedijskog karaktera.

Generacija obdarenih pravnika uticala je na veliki ugled Pravnog fakulteta pre rata (Slobodan Jovanović, Toma Živanović, Dragoljub Arandjelović, Mileta Novaković, Božidar Marković, Lazar Marković, Živojin Perić, Milan Bartoš, Mihailo Ilić), Đorđe Tasić je bio jedan od istaknutih pravnih filozofa u Srba. Na Pravnom fakultetu u Zagrebu predavao je poznati stručnjak za upravno pravo Ivo Krbek.

Jedan mali broj jugoslovenskih naučnika je, radeći u inostranstvu, stekao svetsku slavu u oblasti elektrotehnike, poput genijalnog Nikole Tesle i Mihaila Pupina u SAD. Jugoslovenski hemičari Lavoslav Ružička i Vladimir Prelog doprli su do samog vrha svetske hemije, dobivši posle drugog svetskog rata i Nobelovu nagradu za hemiju. Jedna grupa matematičara, Mihailo Petrović Alas, Vladimir Varićak i Josip Plemelj dali su značajne doprinose razvitku svetske matematike. U oblasti fiziologije izdvajao se Ivan Đaja, u astronomskim naukama Milutin Milanković, u seizmologiji Andrija Mohorovičić, u fizičkoj hemiji Pavle Savić, koji je u saradnji s Irenom Kiri, uoči rata, postavio osnove nuklearne fizike i nuklearne hemije.

Jugoslovenski narodi su konačnu standardizaciju svoga književnog jezika sproveli na prelazu iz 19. u 20. vek, za razliku od Makedonaca. Krste Misirkov je na početku 20. veka svojim delima (1903. i 1905) pokušao da zasnuje i oblikuje makedonski standardni jezik na osnovu središnjih govora. Makedoncima je to pošlo za rukom tek u toku drugog svetskog rata i posle oslobođenja. Otada, prema Radoslavu Katičiću, makedonski jezik funkcioniše kao moderan standardni jezik na kojem se

obavlja nastava i odvija javni život; za kratko vreme stvorena je „terminologija relevantnih struka i civilizacijska frazeologija dovoljno gipka i ujednačena da zadovolji sve potrebe suvremenog života". Jugoslavija je višejezična zajednica, gde uz standardne, međusobno bliske jezike njenih naroda, u životu i javnoj upotrebi funkcionišu i jezici nacionalnih manjina, delom vrlo različiti i od jezika naroda i među sobom. Među višejezičnim državnim zajednicama na svetu Katičić Jugoslaviju smatra posebnim tipom, najbližim Sovjetskom Savezu i Čehoslovačkoj, ali i različitim od njih. Nasuprot Čehoslovačkoj, Jugoslavija je zajednica više slovenskih i neslovenskih jezika, a ne samo dva slovenska (češki i slovački). Za razliku od SSSR-a, u njoj nijedan neslovenski jezik nema svoje čitavo ili bar glavno područje, a nema ni službenog saveznog jezika. U višejezičnoj jugoslovenskoj zajednici u ravnopravnoj upotrebi su dva pisma: latinica i ćirilica. U Čehoslovačkoj se upotrebljava latinica, a u Sovjetskom Savezu vladajuća je ćirilica.

U predratnoj arhitekturi jednu od najmarkantnijih pojava predstavlja slovenački arhitekta Josip Plečnik, stručnjak evropskog ugleda, predstavnik bečke secesije, koji će kasnije u nju uneti funkcionalne elemente. Plečnik je u Ljubljani oblikovao Tromostovje, Kongresni trg, Žale, UniverzitetSKU i Narodnu biblioteku. Poznati arhitekta težio je integrisanju regionalne tradicije u svojim ostvarenjima. U hrvatskoj arhitekturi Viktor Kovačić traga za originalnim rešenjima u smislu otkrivanja „kreativnih funkcija arhitekture". Nova generacija arhitekata s Iblerom i Strižićem radi pod uticajem oca moderne arhitekture, Korbizijea. Momir Korunović u Srbiji unosi u arhitekturu srednjovekovne elemente, nastojeći da izgradi srpski stil u arhitekturi, ali bez uspeha (Glavna pošta u Beogradu).

Na arhitekturu Srbije i Beograda uveliko je uticala francuska arhitektura, što je samo jedan od mnogobrojnih vidova uticaja. Kako je u francuskoj arhitekturi delovao „haos", tako se ovaj prenosio i na Beograd utičući na svojevrsni eklekticizam koji se naročito ispoljio prilikom gradnji državnih zgrada. Iz literature se može videti kako se grupa arhitekata modernog pravca zalagala za izmenu ovog stanja. Kao značajni objekti moderne arhitekture u Beogradu ostale su sačuvane zgrade Dečje klinike (Milan Zloković) i nova Astronomska opservatorija Jana Dubovija. Ruski arhitekti-emigranti unosili su u arhitekturu nove elemente ruskog akademizma i secesije. Stam-

bene višespratnice i vile gradile su se pod uticajem francuske arhitekture. Zgrada Srpske akademije nauka izgrađena je u stilu secesije. Nikola Nestorović podiže zgradu Univerzitetske biblioteke u stilu akademizma. U stilu modernizovanog akademizma izgrađena je zgrada Tehničkog fakulteta. Pavle Ilkić produžava radove svoga oca Jovana Ilkića na izgradnji jugoslovenskog parlamenta. Zgrada Druge ženske gimnazije (Milica Krstić) projektovana je s motivima tradicionalne srpsko-vizantijske arhitekture uprošćenih oblika. Slovenački arhitekta Jože Plečnik projektovao je kružnu katoličku crkvu, a ruski emigrant-arhitekta Viktor Lukomski novu zgradu Patrijaršije.

Za razvoj književnosti jugoslovenskih naroda karakteristično je početkom 20. veka izrazito okretanje prema Evropi i uključivanje srpske, hrvatske, slovenačke i drugih književnosti u savremene evropske razvojne tokove. Ova orijentacija je bila izražena i u ekonomiji i u politici, tako da nije mogla mimoći ni oblast duhovnog stvaralaštva. Prelom u kulturnom i književnom životu izvršili su ugledni intelektualci, školovani u Francuskoj i Engleskoj. Srbija početkom veka doživljuje uspon u društvenom i političkom životu koji se ogleda u više pravaca: u uspostavljanju građanske parlamentarne demokratije, u političkom organizovanju radništva u socijaldemokratsku partiju, u tendenciji zbližavanja u srpsko-hrvatskim odnosima, u nastajanju plejade intelektualaca okrenutih Evropi. Kritičari Ljubomir Nedić, Bogdan Popović i Jovan Skerlić nastupaju kao „ideolozi“ evropskog duha u nacionalnoj kulturi. Srpski pesnici su pod uticajem parnasovaca i simbolista, što vodi stvaranju kulta formalnog savršenstva ili estetizma. Među raznim uticajima prepoznatljiva su i kosmopolitska strujanja, filozofija individualizma, pesimističke refleksije o sebi i životu. Tragično i pesimističko osećanje života izraženo je u filozofskom delu Božidara Kneževića (*Principi istorije i misli*). Glavni nosilac „evropeizacije“ bio je časopis *Srpski književni glasnik*

Hrvatsku književnost početkom 20. veka odlikuje veliko bogatstvo ideja i eksperimenata oličenih u pokretu „moderna“. Taj pokret nije bio samo književni pokret, već je zahvatao mnogo šire oblasti narodnog života. Vodeća grupa intelektualaca obrazovala se od onih koji su se školovali u Pragu, Beču i drugim srednjoevropskim kulturnim centrima. Pokrenut je novi književni časopis *Savremenik*. Najuticajniji hrvatski pisac toga vremena je Antun Gustav Matoš, veliki poznavalac evropske

književnosti. Moderna je delovala i u Sloveniji. Zajedničku odliku slovenačke grupe pisaca činila je težnja da se prihvate novi stilovi evropske literature. Modernizam je podsticajno delovao na književnost, iako je ona zadržavala narodno obeležje. Najznačajniji slovenački umetnik reči u ovom periodu, posebno u proznoj književnosti, bio je Ivan Cankar.

Hrvatsku modernu predstavljali su Gustav Matoš, Vladimir Vidrić i Milan Begović, a u srpskoj književnosti izdvajao se „beogradski stil”, koji su označavali Jovan Dučić, Milan Rakić i Sima Pandurović. Na jednoj strani je uticaj Beča i secesije, a na drugoj dominiraju pariški simbolizam i dekadencija.

Prvih decenija 20. veka došlo je do tešnje saradnje između jugoslovenskih pisaca u časopisima i na zajedničkim skupovima, što je uticalo na zbližavanje u pogledu jezika, a i na druge načine. U političkoj sferi, reč je o periodu hrvatsko-srpske koalicije, kada dolazi do neposrednih izdavačkih poduhvata u cilju boljeg upoznavanja jugoslovenskih naroda. Približavanje Srba, Hrvata i Slovenaca u tom periodu ometale su austrougarske vlasti. Vladajući krugovi Beča ispunjeni su strahom od ugrožavanja temelja crno-žute monarhije.

Društvene suprotnosti i sukobi u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji, na političko-nacionalnom i socijalnom planu, razvoj radničkog i komunističkog pokreta, agrarna kriza, nekoliko godina kasnije velika svetska ekonomska kriza, s represivnim merama vladajućih organa protiv progresivnih ideja i duhova, nisu mogli da ne ostave traga i na razvoj književnosti i pojavu raznih struja. Za književni život u Jugoslaviji karakteristična je i pojava nove generacije pisaca, koja je nastojala da radikalno raskine s prošlošću. Rušene su stare vrednosti nacionalne literature i osporavani predratni autoriteti. Književnost se razvijala, kao i u Evropi, u duhovnoj klimi antiratnog raspoloženja, defetizma i uopšte skepse prema tradicionalnim vrednostima građanskog društva. Proces koji su se zbivali u književnosti jugoslovenskih naroda nisu bili van onih procesa koji su tekli i u literaturama drugih evropskih zemalja, uključujući i one najrazvijenije. Javljaju se novi književni pravci: ekspresionizam, nadrealizam, socijalna književnost. Za slovenačku i hrvatsku književnost karakterističan je ekspresionizam, dok je u srpskoj došao do izražaja nadrealizam. Socijalni pravac u književnosti podjednako je bio razvijen u srpskoj,

hrvatskoj i slovenačkoj literaturi. Svi ovi novi pravci imali su internacionalno obeležje.

Između jugoslovenskih pisaca došlo je do tesne saradnje prvih godina, ali su reakcije na centralistički sistem vodile suprotnim rezultatima, tj. zatvaranju u vlastite nacionalne i regionalne granice, izdavanju vlastitih publikacija i grupisanju pisaca po nacionalnim merilima. Međutim, najprogresivniji pisci su nezavisno od nacionalnog porekla nastojali, i u tome delimično uspevali, da održe zajedničku saradnju u jedinstvenim publikacijama, poštujući više socijalne nego nacionalne kriterijume. U jugoslovenskoj književnosti izdvaja se u tom smislu Miroslav Krleža.

Milosav Janićijević je utvrdio da je dve trećine stvaralačke elite iz redova pisaca i publicista bilo u državnoj službi. U diplomatiji su se nalazili Ivo Andrić, Jovan Dučić, Milan Rakić, Rastko Petrović, Božidar Purić; kao kulturni atašei radili su Stanislav Vinaver, Miloš Crnjanski i drugi.

Između tri i pet hiljada advokata imalo je aktivnu ulogu u političkom i poslovnom životu. S javnim beležnicima oni su se nalazili među poslanicima, članovima vlada, u rukovodstvima stranaka.

Pluralizam gledišta, ideoloških opredeljenja, različitih estetskih pravaca i najraznovrsnijih književnih struja među književnicima, nalazi izraz u konzervativnim i modernističkim časopisima. Uz izlaženje starih, tradicionalnih časopisa, niču i novi, dužeg trajanja ili sasvim efemerni. Književni sporovi i polemike proizilazili su iz ideoloških, političkih i estetskih određenja pisaca. Tekli su sporovi između nadrealista i modernista, socijalnih pisaca i modernista, sukobi između pisaca koji su pripadali krugu socijalne literature i njihovih protivnika. Pored jugoslovenskih časopisa mnogo ih je i regionalnih i lokalnih. *Srpski književni glasnik* je nastavio s izlaženjem koje je presekao prvi svetski rat. Izlaženje *Srpskog književnog glasnika* obnovljeno je 1920. godine. Pokretači su ponovo Bogdan i Pavle Popović i Slobodan Jovanović. *Srpski književni glasnik* uređivao je jedno vreme Milan Predić, a od 1940. Božidar Kovačević i Radoje L. Knežević. Stalni saradnik časopisa je Ivo Andrić koji je u njemu objavio pretežan deo svoje pripovedačke proze u međuratnom razdoblju. Tradicionalizam ovog časopisa obezbedio mu je i postojanost izlaženja. Mlađi pisci su se oglašavali u književnim časopisima kratkog daha. Tek pokrenute revije su se

gasile, a nove su nastavljale kratkotrajni život. Navodi se da se samo u Srbiji i Hrvatskoj u periodu između 1920. i 1926. pojavilo preko 60 književnih revija.

Srpski književni glasnik prošao je kroz više faza od svog osnivanja 1901. Kao glasilo građansko-liberalističke inteligencije istupao je protiv apsolutizma Aleksandra Obrenovića i zalagao se za demokratiju i ustavnost. U njemu je Radoje Domanović u nastavcima objavio svoju *Stradiju*. Od 1903. *Glasnik* je, izdajući se za vanpartijski list, iako su u njemu preovlađivali samostalci, postao najuticajniji časopis Kraljevine Srbije. Za vreme prvog svetskog rata obustavio je izlaženje da bi se pojavio ponovo 1920. godine. Za njegovu delatnost u međuratnom vremenu karakteristično je da se i dalje izdavao za vanpartijski časopis, iako je bio tesno povezan s Demokratskom strankom. U njemu su suvereno odlučivali i uticali Bogdan i Pa vie Popović i Slobodan Jovanović. *Glasnik* je zauzeo opozicioni odnos prema šestojanuarskoj diktaturi. U velikim sukobima uoči drugog svetskog rata *Glasnik* je bio na strani zapadnih demokratija, srpske građanske klase i ideologije srpskog nacionalizma. Đorđe Jovanović je u kritičkom osvrtu na ovaj časopis isticao da on istupa protiv tendencioznosti u literaturi, iako četiri decenije neguje samo tendencioznu literaturu; u njegovoj „liberalnosti“ i „širokogrudnosti“ u smislu ispovedanja različitih shvatanja književnosti Đ. Jovanović je video posledice njegove „beznačelnosti“; opadanje *Glasnikovog* uticaja Jovanović je vezivao za opadanje srpske građanske književne misli i srpske građanske književnosti.

Slobodan Jovanović, Jovan Jovanović i Milan Grol, kao članovi Upravnog odbora Srpskog književnog glasnika, obratili su se 1934. Isidori Sekulić, Kostu Lukovicu, Niku Bartuloviću, Ivi Andriću, Sibiu Miličiću i Milanu Kašaninu da uzmu učešće u preuređivanju lista, koji je počinjao da — naporedo s književnošću — daje mesto raspravi o ekonomsko-socijalnim i političkim problemima. Podmlađivanje i „preuređivanje“ časopisa tumačeno je u delu javnosti kao spašavanje od „staračke iznemoglosti“. Deo kritike je smatrao da časopis opterećuju tradicionalni obziri i eklekticizam u književnom i ideološkom pogledu. Protivnici nisu birali reči omalovažavanja, nazivajući ga „herbarijumom“, „ohladnelom staklenom baštom“, „malograđanskom literaturom“, „malom vodenicom preživele malograđanske kulture“.

Krleža je pokretač časopisa *Danas* i *Pečat*, oko kojih su se okupljali napredni stvaraoci iz cele Jugoslavije. Krleža je *Danas* uređivao s književnim kritičarem Milanom Bogdanovićem. *Danas* je označio uvod u „novu stvaralačku, estetičku i ideološku fazu u srpskoj i hrvatskoj književnosti“. Krležin Predgovor *Posavskim motivima* Krste Hegedušića u stvari je programski manifest koji je doveo do velikog preloma u razvitku levo orijentisane književnosti. Reč je bila o velikom teorijsko-ideološkom preokretu u određivanju smisla i uloge umetnosti i književnosti u društvu. Krleža je istupao kao žestok kritičar pragmatizma u književnosti. *Književni jug* Nika Bartulovića pozivao je na saradnju pisce najraznolikijih sredina. Odbacivao je podelu literature prema zavičajnim listovima pisaca, kao izrazito regionalističku pojavu. Ceneći svoje izlaženje kao „jugoslovenski pothvat“, *Književni jug* se zalagao za stvaranje jedinstvene jugoslovenske kulture izazivajući odmah posle ujedinjenja reakcije nacionalno opredeljenih pisaca. Nadrealisti su izdavali almanah *Nemoguće* (1930). Mostarac Niko Milićević, književnik, publicista i prevodilac, izdavao je u Sarajevu *Jugoslovensku reviju* (1928–1937). Pod uticajem KPJ u Crnoj Gori su izlazili časopisi: *Razvršje*, *Valjci* i *Granit*. *Razvršje* je prvo u Crnoj Gori dotaklo pitanje shvatanja umetnosti. Ovi časopisi nisu samo služili okupljanju inteligencije i kulturnih radnika oko programa KPJ, već su značili i suprotstavljanje revolucionarnog subjekta „kulturnoj nebrizi“ režima.

Vladimir Ćorović se još 1918. zalagao za unitarističku i nacionalističku viziju književnog i jezičkog jedinstva, podržavajući vladajući ideološki pravac. Za Ćorovića „dvojstvo“ nije bilo jedinstvo u čijem je interesu trebalo otkloniti sve razlike. Prema ovom istoričaru trebalo je da se ide na „idealno izjednačavanje“ govora i pisama, jer tome navodno svi težimo. Za Ćorovića je ekavština bila „opšti književni jezik srpskog dela našega naroda“, koju su koristili i Slovenci. Iz ove pretpostavke je izvodio nadu da ekavica može postati i opšti književni jezik svih Južnih Slovena. Nalazio je da je ekavicom govorio najveći broj pripadnika države, da je ona praktičnija, da se na njoj ostvaruju najbolji radovi u jugoslovenskoj književnosti i da ona najizrazitije od svih naših „jezičko-književnih podela sintetički predstavlja jedinstveni element sva tri naša narodna ogranka“. Ćorović je prizivao u pomoć i „velike nacionalne organizacije“ poput Nemačke koje su tražile veće

okvire za svoju akciju u poređenju sa nama jedva primetnim, „malim i oskudnim“, koji bi čak i kada ne bi imali toliko „apsolutne srodnosti“, morali ovu da nađu ili veštački stvore.

Vladimir Dvorniković je bio službeni tumač jugoslovenstva u doba diktature. Njegova *Karakterologija Jugoslovena* služila je uzdizanju, afirmaciji i argumentovanju jugoslovenstva koje nije priznavalo — u ime nacionalne unifikacije — nacionalne individualitete. Jugoslovenstvo je nesumnjivo imalo nacionalno revolucionarni, oslobodilački karakter, kao oblik otpora protiv nemačkog imperijalizma a za stvaranje zajedničke države. Ono će se posle 1918. pretvoriti u ideološku osnovu za negaciju narodnih i nacionalnih individualiteta, a u ime političke hegemonije srpskog građanstva u Jugoslaviji. Dvorniković je dokazivao da su Južni Sloveni ili Jugosloveni uvek bili jedan narod. Otuda on tumači karakterološka svojstva toga naroda, iako taj narod nije postojao kao jedan ni u prošlosti ni u sadašnjosti. Koristeći „sintetičnu“ metodu Dvorniković je na pseudonaučan način upotrebljavao biološko-rasne, psihološke, sociološke, istorijske, etničke i druge argumente da bi dokazao tipične karakterološke crte tog jedinstvenog jugoslovenskog naroda, prozivajući čas istoriju, a čas rasne razloge („krv“, „duh“, „karakter“). Tako su Jugosloveni ispali rasno homogeni, iako je takvo shvatanje u sukobu s naukom. Dinarce Dvorniković uzima za dominantni rasni tip, dok ostale smatra njegovim varijantama. Đorđe Jovanović je njegovu karakterologiju nazivao „nazovi naučnom sistematizacijom integralnog jugoslovenstva“.

Jugoslaviju su zapljusnuli uticaji velikih svetskih zbivanja u tehnologiji, ekonomiji, informatici, umetnosti, nauci. Nema svetskih dostignuća i glavnih tokova evropske i svetske umetnosti i misli koji nisu odjeknuli i u Jugoslaviji ili u nekim njenim sredinama. Francuski nadrealizam Bretona i Aragona imao je veći broj pristalica u Beogradu. Uticaj ekspresionizma iz Nemačke osećao se u Hrvatskoj i Sloveniji. Sve brži protoci saznanja rušili su granice izolacija. Zahvaljujući školovanju, studijskim boravcima, turizmu, razmeni poseta, izložbama, zahvaljujući predavanjima, izdavačkoj delatnosti, radio-komunikacijama i moderno uređivanim novinama, Jugoslavija više nije bila na kulturnoj periferiji. Prema klasičnoj tradiciji zadržao se interes za veliku rusku literaturu i njene klasike Lava N. Tolstoja, Fjodora Dostojevskog, Nikolaja Gogolja,

Ivana Turgenjeva, Antona Pavloviča Čehova i druge. Generacije koje su pozdravile i prihvatile ideje oktobarske revolucije nadahnjivale su se stihovima sovjetske pesničke avangarde: Sergeja Jesenjina, Aleksandra Bloka, Vladimira Majakovskog. Literatura Maksima Gorkog (*Mati, Na dnu, Foma Gordejev, Makar Čudra, Klim Samgin* itd.) bila je obrazac realističke literature. Na delu Ostrovskoga *Kako se kalio čelik* vaspitavale su se generacije mladih Jugoslovenskih komunista. Uoči aprilskog rata pojavljuje se Solohovljev *Tihi Don* sa protivurečjima srednjeg seljaštva — kozaka čiju tragiku simbolizuje Grigorije Melehov.

U književnosti nisu mogle da se ne odražavaju nacionalne deobe, ideologija jugoslovenstva, socijalni sukobi, duboke političke polarizacije između naprednih i nazadnih snaga, između konzervativne i liberalne ideologije, pojave komunizma i fašizma u međunarodnim razmerama, posledice agrarne krize i velikog ekonomskog sloma 1930. godine. Književni život zahvatao je uglavnom velike gradske centre, tek s delom inteligencije u unutrašnjosti, ali je van njega ostajao seljački narod koji je činio četiri petine stanovništva. Ako se imaju u vidu i drugi gradski slojevi kojima je umetnost bila strana (zanatlijski i malograđanski svet /ćifte/, nekvalifikovani radnici, itd.), onda može izgledati da je reč o pojavama ekskluzivnog karaktera koje izazivaju pažnju u najužim društvenim krugovima, što je optička varka, ako se ne gubi iz vida značaj duhovnog stvaralaštva u oblikovanju novog načina mišljenja, oplemenjivanja duha, povezivanja s kulturom razvijenijila naroda i nastajanja obrisa jedne nove perspektive života i humanizacije ljudskih odnosa.

Posle 1918. nastavili su da pišu i predstavnici starije generacije (Branislav Nušić, Jovan Dučić, Bogdan Popović, Borisav Stanković, Aleksa Šantić, Milan Rakić, Veljko Petrović). S putopisima Jovana Dučića pojavljuju se i radovi predstavnika posleratnog modernizma, Miloša Crnjanskog i Rastka Petrovića. Stariji i mlađi naraštaji suprotstavljali su dijametralno različita estetička i moralna shvatanja.

U istoriji srpske književnosti Bora Stanković se po tematici svrstava u najizrazitije regionaliste, ali i u rodonačelnike moderne proze. Stanković je stvarao sve do svoje smrti 1927, kada je objavljen nedovršeni roman *Gazda Mladen*, koji se po kvalitetu ne može meriti s njegovim početnim radovima (zbirke

pripovedaka *Stari dani* i *Božji ljudi*, drama *Koštana*, 1902, roman *Nečista krv* 1910).

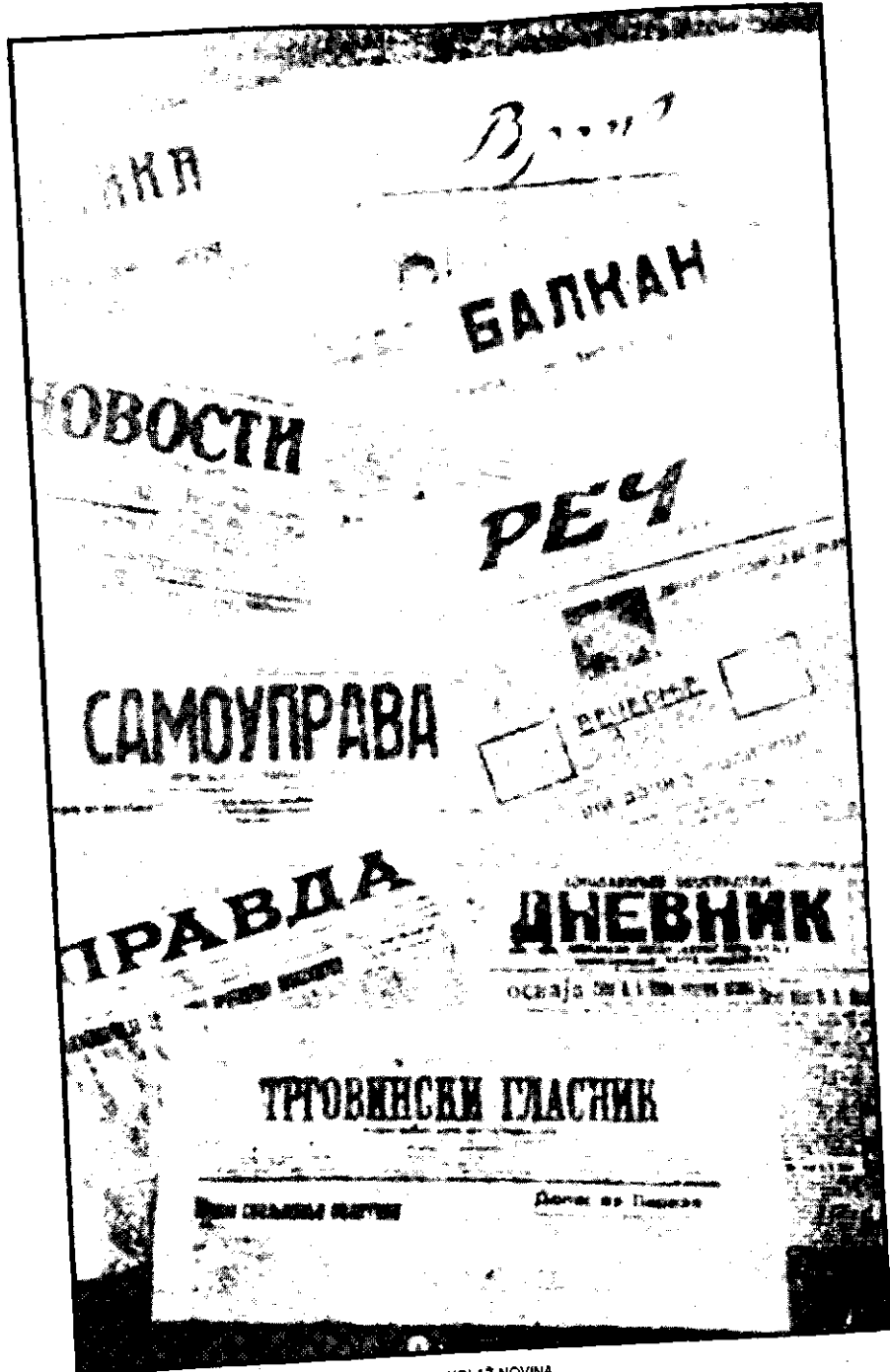
Milan Rakić, „srpski Bodler“, unosi u poeziju „intelektualnu skepsu i pesimizam“. Dučićeva ljubavna lirika je bila jako mnogo slavljena za njegova života, ali je kasnije pala u zaborav noseći obeležja „pomodnosti“ i „artificijelnosti“. Za njegove putopise (*Gradovi i himere*, 1940) Jovan Deretić smatra da nisu pro isticali iz životnog i neposrednog iskustva, već iz erudicije i razmišljanja na opšte teme (bog, ljubav, smrt).

Pavle Popović je stvorio školu književnih istoričara koja je ostavila duboke korene u našoj nauci o književnosti do danas.

Najveći deo svojih najboljih radova Nušić je napisao u međuratnom periodu svojeg stvaralaštva, u fazi koju istoričari književnosti nazivaju „socijalno angažovanim realizmom“. Utvrđujući kontinuitet u razvoju srpske komediografije, oni nalaze da je Nušić sjedinjavao Sterijinu tematiku s Trifkovićevim majstorstvom scenske tehnike. Prema njima, Nušić nema Sterijinu dubinu, ali je zato uspeo da stvori „najraznovrsniji i najživopisniji komični svet u našoj književnosti“.

Nušićeve komedije se nisu skidale s repertoara Narodnog pozorišta. Pozorišta u Novom Sadu, Beogradu i Nišu imala su već tradiciju u radu, a publika je bila naviknuta na dramsku umetnost. Naročito su bile popularne Nušićeve komedije vezane za Beograd (*Gospođa ministarka* 1931; *Mister dolar* 1932; *Beograd nekad i sad* 1933; *Ožalošćena porodica* 1934; *Uljez* 1935; *Dr* 1936). Nušić je povezivao dve epohe, razumevajući novu kao i prethodnu; ostao je rado gledan i čitan. Stvorio je ogromnu galeriju likova lako prepoznatljivu kako običnom, tako i obrazovanom svetu: neprosvećene predstavnike vlasti, prizemne malograđane, karijeriste, poltrone i sitne birokrate („prašinare“), robove taštine, pogospođene prostake i izvitoperene nosioce vlasti, preko noći obogaćene provincijalce, nedoučene đake-poklonike diploma, ljubitelje novca i lakog uspona. Njegove komedije otkrivaju kako se koliko juče zaostali i starinski svet brzo, preko noći, menjao pod uticajem novih prilika i društvenih okolnosti. Smehom je opominjao na lažni moral, birokratiju, vladavinu novca, kult tapija na pamet. Vlast i novac su glavne preokupacije koje razdiru Nušićeve junake. Njegove ličnosti proizišle su iz društva, odražavajući njegove mene. Srbija Nušićevog vremena već nije bila „seljačka nego građanska i birokratska od koje su srpski realisti zazirali“.

**PROSVETA, NAUKA
I KULTURA**

112. NIKOLA TESLA
113. LAVOSLAV RUŽIČKA
114. JOVAN CVJIĆ

115. MIHAILO PETROVIĆ (MIKA ALAS)
116. MILUTIN MILANKOVIĆ
117. IVAN ĐAJIĆ

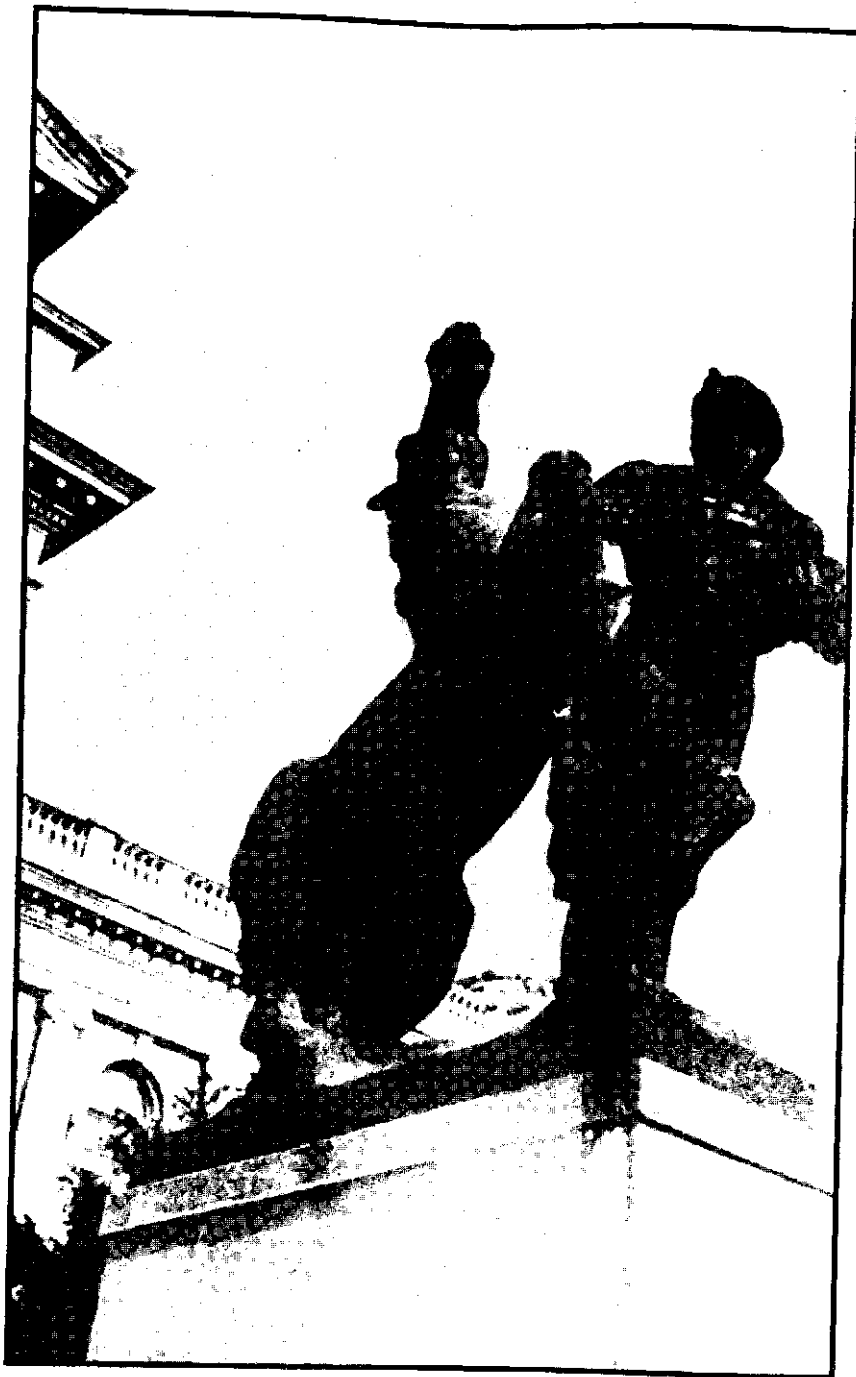

118. ALEKSANDAR BELIĆ
119. BOGDAN POPOVIĆ
120. PAVLE POPOVIĆ

121. STANOJE STANOJEVIĆ
122. BRANISLAV PETRONJEVIĆ
123. IVAN MEŠTROVIĆ

124. IVAN MEŠTROVIĆ: SPOMENIK ZAHVALNOSTI FRANCUSKOJ — BEOGRAD

125. TOMA ROSANDIĆ: IGRALI SE KONJI VRANI (1937)

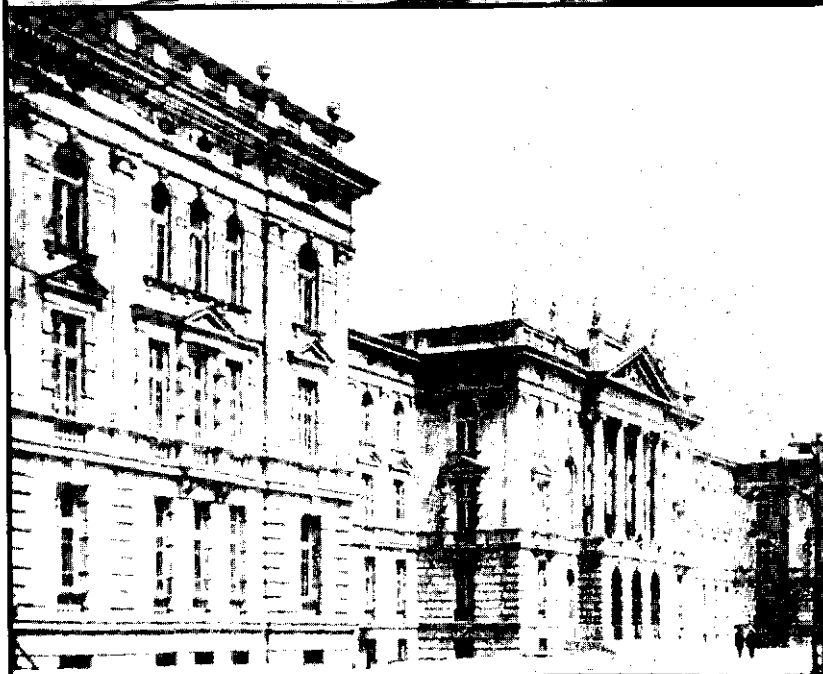
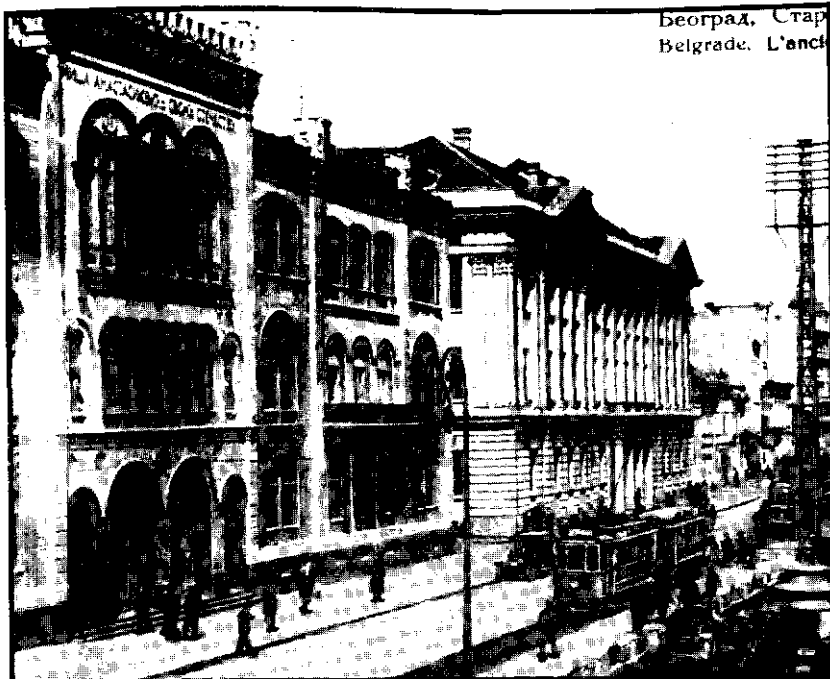
126. IVO ANDRIĆ
127. MIROSLAV KRLEŽA
128. BRANISLAV NUŠIĆ

129. TIN UJEVIĆ
130. ISIDORA SEKULIĆ
131. DESANKA MAKSIMOVIĆ

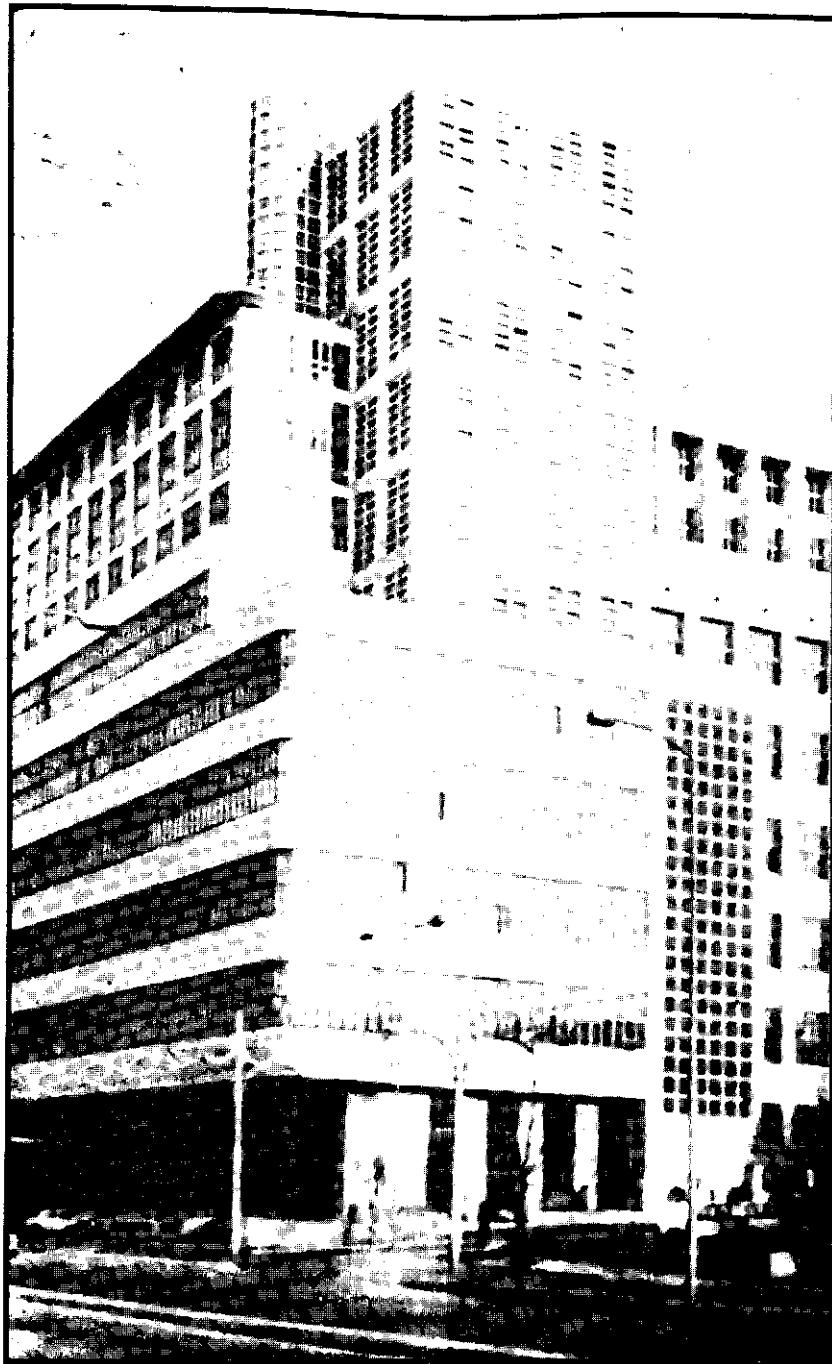

132. JOVAN POPOVIĆ
133. AUGUST CESAREC
134. SAVA ŠUMANOVIĆ

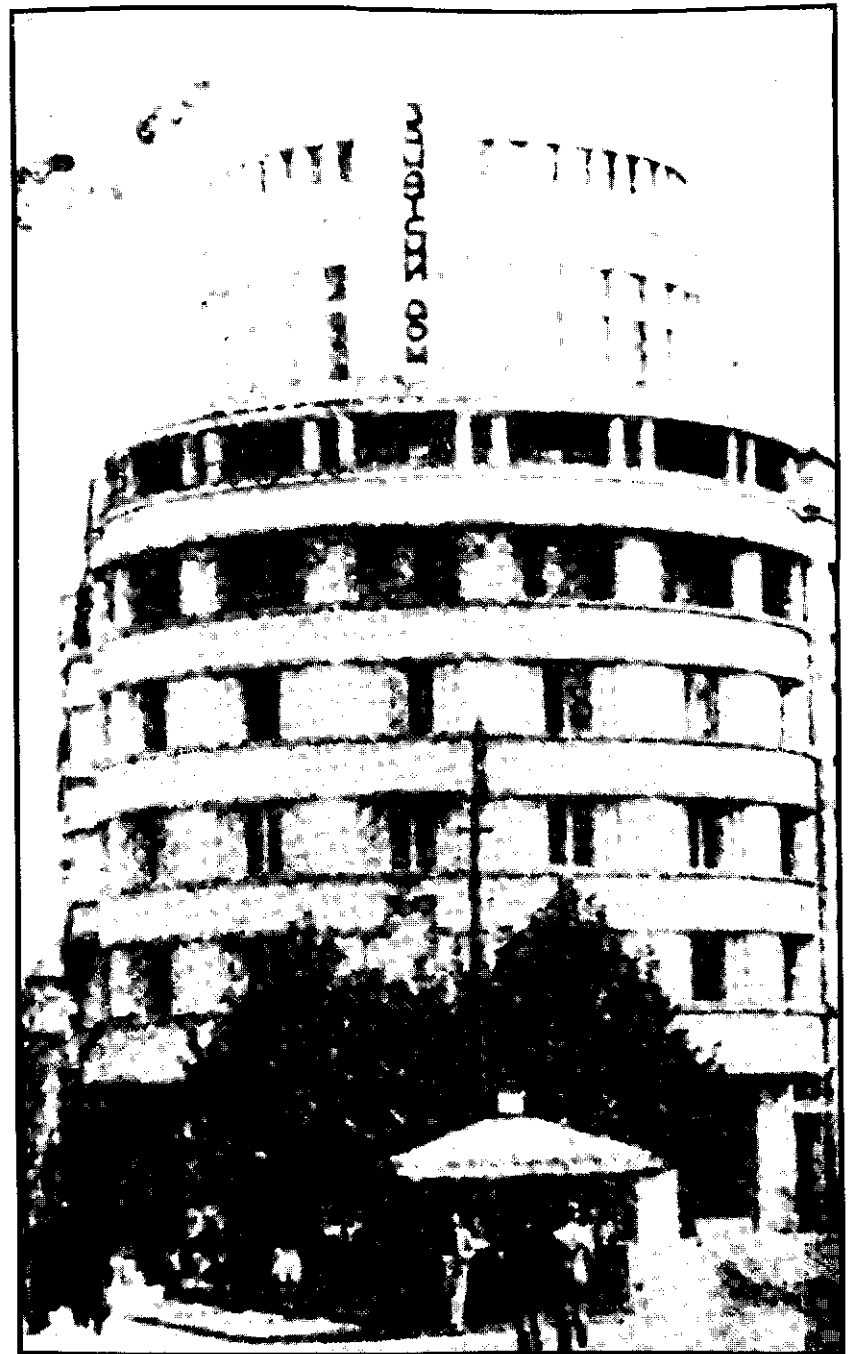
135. PETAR KONJOVIĆ
136. STEVAN HRISTIĆ
137. VOJISLAV VUČKOVIĆ

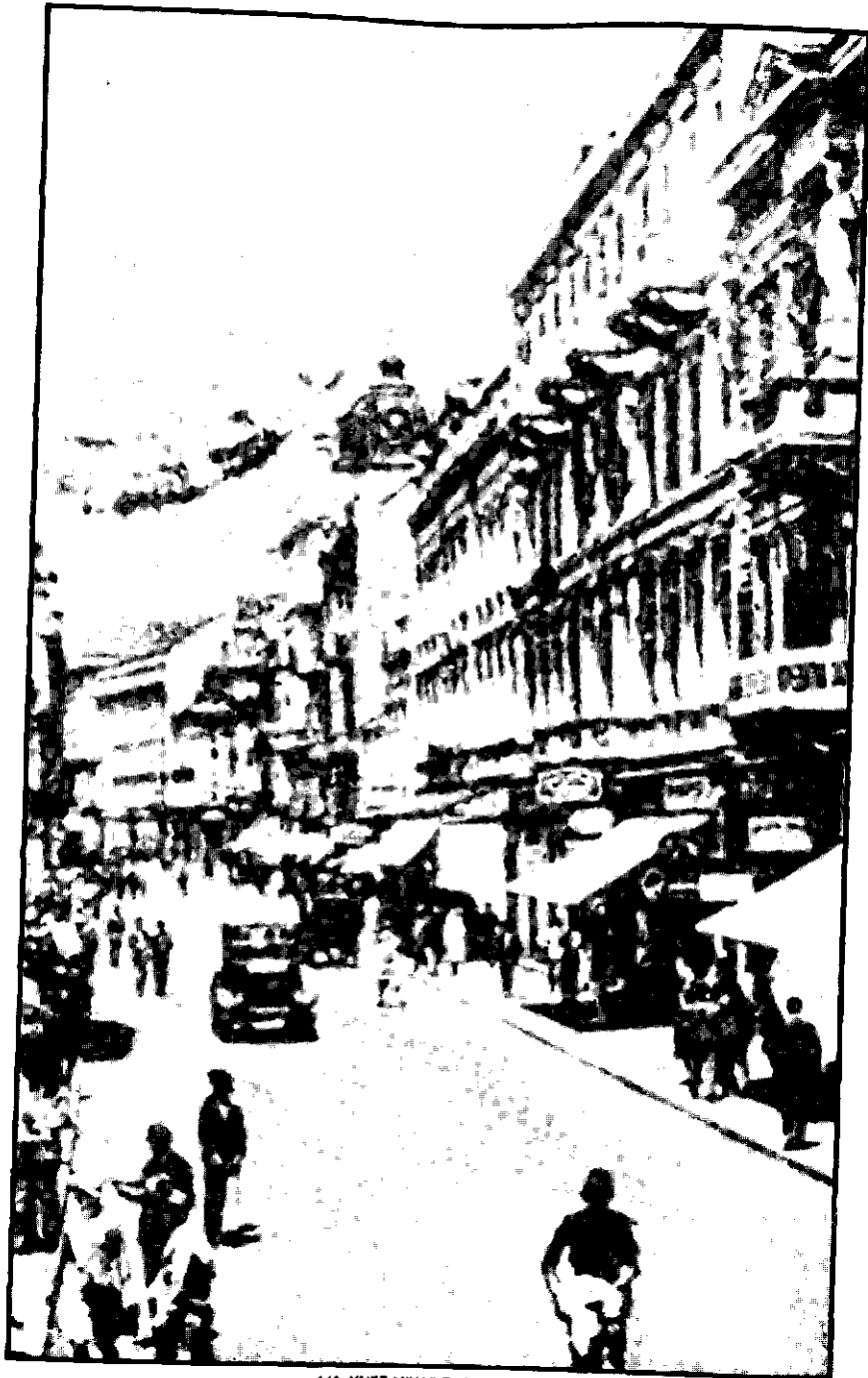
138. ZGRADA BEOGRADSKOG UNIVERZITETA
139. TEHNIČKI FAKULTET

140. ZGRADA BEOGRADSKOG IZDAVAČKO-GRAFIČKOG ZAVODA (1935)

141. ZGRADA RADIO-BEOGRADA

142. KNEZ MIHAILOVA ULICA

Nušić je bio saradnik *Naše stvarnosti*, a jedno vreme i predsednik Udruženja naučnika, umetnika i pisaca. Krleža je odavao čast Nušiću-komediografu, ali nije bio za to da se „nušićevski vicevi dižu kao barjaci”. Nušić je mimo svoje ideologije bio umetnik koji je „instinktom” i „neposrednim odnosom sa stvarnošću” mogao da je oseti i da je izrazi. Uoči smrti izrekao je testament: „Književnici i umetnici, krčeći puta svojim izražajima, upućeni su da budu saradnici onih pokreta, koji se bore za široka prava naroda i za prostranu slobodu bez koje bi ta prava bila iluzorna.” Ovaj produktivni pisac, „hroničar strasti” svoje sredine, koji se potkraj života nije libio da šiba najviše slojeve društva, nastavljajući tradiciju srpskog realizma, bio je prihvaćen od napredne kritike svoga vremena, iako mu ona nije pripisivala „lik ljevičarske ideologije”, ni „ideal lijeve knjige”. Velmar Janković, ili već drugi poput njega, obasipali su, međutim, Nušića grdnjama što je — iako i oni govore o njegovom „vanrednom talentu” — „položio na operacioni sto čitav sastav naše građanske klase i izvršio sekciju nad njome, i ostavio je sa otvorenim ranama da zaudara na sve strane”. Prigovarali su mu za sve ono što je umetnički i etički imperativ svakog stvaraoča — da govori istinu — zato što je izložio ruglu državne vlasti, pojam vlasništva, svetinju braka, vernost prijateljstvu, građanski stalež da bi, navodno, za sve to dobio bučni aplauz s treće galerije.

Sa završetkom rata i stvaranjem jedinstvene države rađale su se nove perspektive. Književnici i kulturni radnici vraćali su se iz inostranstva gde ih je odveo rat, politička angažovanost ili studije. U novom centru države Beogradu živele su i stvarale grupe umetnika i iz drugih krajeva Jugoslavije: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Vojvodine, Crne Gore. Veliki jugoslovenski pesnik Tin Ujević je ispevao knjigu lirike *Lelek sebra* (1920) i *Kolajna* (1926), a Gustav Krklec *Izlet u nebo* (1928). Ujevićeve pesme kritičari i istoričari književnosti ocenjuju kao „neoklasicističko remek-delo”. Pesničkim stvaralaštvom iscrpljivao se samo deo duhovnih mogućnosti ovog retkog esejiste, prevodioca i poliglote. Sam za sebe ustajao je protiv sistema vrednosti malograđanštine, suprotstavljajući joj „revoluciju duha”. Pored Ujevićeve poezije značajno je odjeknula i *Lirika Itake Miloša Crnjanskog* (1920). Ekspresionistički izraz neguje Stanislav Vina ver u *Varoši zlih volsebnika* (1920) i *Gromobranu svemira* (1921). *Pantologijom novije srpske pelengirike* 1920.

Vinaver je u nas obogatio žanr parodije. Zbirke poezije Božidara Kovačevića, Desanke Maksimović i Rastka Petrovića, koliko god bile raznovrsne, obeležavaju pojavu novih, originalnih pesnika. Većina ovih pisaca i pesnika predstavlja prvi talas srpskog posleratnog modernizma*Među modernistima izdvajaju se Rastko Petrović, Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver. Svi su oni sebe smatrali piscima nove poezije, ali su se razilazili oko toga šta je suština njene „nove strukture“ („poezija kosmičke ljubavi“, „genijalna erupcija životnog osećanja“, „ekstaza“, itd.)- Zenitizam se javio kao neka vrsta „apstraktnog ekspresionizma“. No ekspresionizam je imao više uticaja u Zagrebu nego u Beogradu.

Najistaknutiji beogradski modernisti, Vinaver, Tin Ujević, Rastko Petrović i drugi saradivali su u *Progresu* Dragiše Vasića (1920–1921), koji se programski izjasnio za ekspresionizam. Stanislav Vinaver je 1920. u *Progresu* objavio „Manifest ekspresionističke škole“. Proklamovao je da je vizija uvek jača od same stvarnosti, „ukoliko stvarnost uopšte postoji za umetnika“. Crnjanski smatra da moderna književnost vraća čoveka „kosmičkim tajanstvenim visinama“, a Rastko Petrović poetski definiše čoveka kao zver čije su „čeljusti razjapljene prema večnosti“. „Sumatraizam“ Miloša Crnjanskog „lirska je sinteza kosmizma i kosmopolitizma“. Za Crnjanskog (*Objašnjenje „Sumatre“*, 1920) najnovija umetnost, pre svega lirika, pretpostavljala je nove osetljivosti, jer ne postoje nepromenljive vrednosti. „Odelili smo se od ovog života, jer smo našli nov“, isticao je. To novo vreme donosilo je i nov slobodni stih, originalni izraz, ne tuđeci se „hipermodernih bunčanja“ – recimo, *Sumatra*. „Bez banalnih četverokuta i dobošarske muzike dosadašnjih metrika, dajemo čist oblik ekstaze neposredno; pokušavamo da izrazimo promenljivi ritam raspoloženja, koji su davno pre nas otkrili; da damo tačnu sliku misli, što spiritualnije; da upotrebimo sve boje, lelujeve boje naših snova i slutnja, zvuk i šaputanje stvari, do sad prezrenih i mrtvih ...“ „Opet jednom puštamo da na našu formu utiče forma kosmičkih oblika, oblaka, cveća, reka, potoka. Zvuk naših reči nerazumljiv je, jer se naviklo na njihov novinarski, menjački, zvanični smisao...“ „Davno je Bergson odelio psihološko vreme od fizičkog. Zato je naša metrika spiritualna, maglovita i lična, kao melodija.“ Kao izraz građanske krize ekspresionizam je nastojao da otkrije iskonsko u čoveku; on je „krik“ za „neposrednim životom“,

oslobođenim od svih okova koji imaju svoje poreklo u objektivnoj stvarnosti.

Među modernistima Rastko Petrović je predstavljao jednu od najneobičnijih ličnosti, ispunjenu krajnostima; od „vedre, čulne raspuštenosti slovenskog paganskog raja do mračne atmosfere uništenja, nasilja i smrti u pojedinim pesmama Otkrovenja". Najtalentovaniji je i najznačajniji pesnik koji se javio posle prvog svetskog rata, bujne senzibilnosti i autentičnog pesničkog temperamenta. Žanr putopisa odgovarao je njegovim subjektivnim potrebama za promenama i dinamikom kretanja. Slom tradicionalnih normi života i defetizam, sa strahom od neizvesne budućnosti, kod modernista su se izražavali u destruktivnoj silovitosti njihove poezije i poetske proze.

Nadrealistička grupa školovana u Francuskoj i Švajcarskoj bila je povezana s francuskim nadrealistima, Andre Bretonom i Lujem Aragonom. Časopis nadrealista *Svedočanstva* pojavio se 1924, kada i pariški časopis *Nadrealistička revolucija*. Najuže i homogeno nadrealističko jezgro sačinjavali su Marko Ristić, Dušan Matić, Aleksandar Vučo, Milan Dedinac i Mladen Dimitrijević. Maja 1930. pojavio se u Beogradu almanah *Nemoguće*, u kome je trinaest potpisanih lica potvrđivalo duhovnu i idejnu bliskost francuskih i srpskih nadrealista (Elijara, Bretona, Aragona, Perea i drugih). Između pariških i beogradskih nadrealista stvorene su veze koje su uveliko uticale na književnost i intelektualna strujanja. Pariški nadrealisti okupljeni oko Andre Bretona tesno su saradivali sa beogradskim tokom tridesetih godina. Pokret nadrealista nije uobličeni pokret već podsticaj na intelektualna i umetnička preispitivanja. Ovaj i drugi slični pokreti utirali su put „poetici revolucije". S beogradskom nadrealističkom „grupom trinaestorice" održavao je veze slikar Salvador Dali. Nadrealisti su se decembra 1930. izjašnjavali za „moralni kriterijum", uslovljen procesom dijalektičkog postojanja, za „konkretizaciju čoveka" i revolt protiv sadašnjice i opšti preokret sveta. Među njima nalazili su se Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Milan Dedinac, Vane Živadinović-Bor, Živanović Noe, Đorđe Jovanović, Đorđe Kostić, Dušan Matić, Koča Popović, Petar Popović, Marko Ristić. Đorđe Jovanović se u ime socijalne književnosti odrekao nadrealizma. U Filozofsko-analitičkoj raspravi Koče Popovića i Marka Ristića *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*

proklamovano je da moderni moral može biti samo revolucionaran i da poezija može biti takođe jedino revolucionarna.

Milan Bogdanović u posleratnom modernizmu gleda egzaltaciju, zanos i bunilo. Svojim rušilačkim stavom modernizam je dobijao prividan karakter revolucionarnog književnog zbivanja. Oštro se reagovalo na „uglađenost i spoljno savršenstvo“, „na sve ono što je bilo odmereno, srazmerno, skladno, na proporciju i harmoniju“, koje su bile dva osnovna postulata u literaturi pred rat. Nova modernistička akcija ogledala se naročito u poeziji. Svi modernisti su se zalagali da se pitanje forme lirike rešava što pré. „Rimovane strofe“ Crnjanskog bile su „naslagane kao dobro pečene cigle iz drvenih kalupa“, a Stanislav Vinaver je pokušavao da razbije „okvire i okamenotine jezika“. Crnjanski je kao *argumentum supremum* dodavao da se na „Veliki petak, u crkvama našim, sva jevanđelja čitaju u slobodnom stihu“. Ova formalistička književna revolucija nije imala odgovarajući izraz u revoluciji sadržine. Deklaracije glavnih nosilaca posleratnog modernizma karakteristične su po egzaltaciji i ekstatičnosti. Za sve njih poezija je bila zanos i trans. Sibe Miličić je bio uveren da će „poezija doneti novu religiju“. Za Crnjanskog je ritam bio ekstaza, a „poezija mistična radost“. Ona je jedna „genijalna, iluminozna i slikovita erupcija životnog osećanja“. Boško Tokin, objašnjavajući „zenitizam“ Ljubomira Micića, koji je, kao što piše Milan Bogdanović, poslednja konzekvenca, kaže da je „genijalan čovek, ili nadčovek onaj koji je svestan svoga sunčanog porekla: Sunca . . . Genijalno — astralno — sunčano — dinamičko — globalno telo genija emanira besprekidno . . . Dela nastaju kao što Minerva iskače gotova iz Zevsove glave“.

Modernisti su pripadali ljudima različitih generacija, i razlikovali su se među sobom po iskustvima, tradiciji i kulturi. „Svi su oni bili“ — kaže Bogdanović — „familiarizirani sa modernim literaturama (Marinetija, Apolinera, Malarnea, Poa, Vitmana, Majakovskog).“ Svi su se pozivali na Bergsona i na intuiciju kao „glavni moment poetskog podsticaja“. Pobornici su „krize smisla“, odbacuju temu, jer nema šta da se ispriča, i prema tome „logična veza nije neophodno nužna“. Prema Bogdanoviću, ova moderna poezija je bila verbalno ekspanzivna, ali nesposobna da se idejno i sadržajno odredi. Smer modernista nije autohton, već određen sa strane, izraz „talasanja u stranim književnostima“. Dosledno su pronosili shvatanje uda-

ljenosti od života i stvarnosti. Posleratna poezija je „permanentno vođena motivom bekstva od života“, sem kod Rastka Petrovića koji je pevao o stvarnim sadržajima i kod nadrealista „koji su se socijalno revolucionisali“. Sibe Miličić je govorio da se novi pesnici „odeljuju od čoveka“. Prema Crnjanskom „kosmizam, futurizam, misticizam“ su „inkompatibilni sa socijalizmom“. Poezija se ne sme stavljati „u službu sindikalističkih društava“. Modernisti su, kao Ljubomir Micić, pozdravljali rusku revoluciju samo kao „pokret mističnog Istoka protiv racionalističkog Zapada“. Ostavili su trag u unapređenju poetskog stila. Bogdanović tim povodom kaže: „Modernisti su, svojim ekspresionizmom, uzimajući reč prvenstveno u njenom osnovnom značenju, razlomili mnoge okamenotine našega književnoga jezika i stila, sintaktički ga elasticizirali, a metaforično ga osmelili i obogatili.“

Dušan Matić i Aleksandar Vučo su 1935. isticali da modernisti u nas nisu nikada došli do onog „destruktivnog revolta“, ni do one „kritičke svesti“ o završetku celog jednog načina življenja poput Remboa, Isidora Dikasa ili Zaria. Njihova negacija je dovodila do svesti o izvitoperenosti postojećih ideoloških vrednosti jedne klase u raspadanju, čime je delatnost takvih poeta bila uvršćena u širu negaciju jednog društvenog poretka. O tome se, međutim, nije moglo govoriti kod naših „modernista“, kod „lepršastog i papirnatog Todora Manojlovića, kod zvezdanošematičnog i zemaljski-puzavog Siba Miličića, kod neozbiljnog i proliksno-svakodnevnog Stanislava Vina vera, kod razrivenog i ultra-šovinističkog Miloša Crnjanskog, kod talentovanog ali zbunjenog Rastka Petrovića, kod apaški-prevrtljivog Rake Drainca, kod diplomatski šagriniranog Ive Andrića i kod pesnika pravoslavno-katoličke tuge lumpen Tina Ujevića“. U radu modernista nedostajala je jedna dublja evolucija nasuprot kojoj stoji „tipična intelektualna raštrkanost, moralna zbunjenost i životna razbacanost, kao svedočanstvo jedne šire ali iste takve zbunjenosti, raštrkanosti i razbacanosti naše cele građanske posleratne inteligencije“.

Sa jenjavanjem nadrealizma započelo je jačanje socijalne književnosti. Veoma zaslužan za razvoj socijalne literature i širenje levičarskih ideja u književnosti bio je časopis *Nova literatura*. Časopis je pokrenuo decembra 1928. Pavle Bihali. Bihali je radio s grupom komunista i drugih naprednih intelektualaca (Veselin Masleša, Jovan Popović, Hugo Klajn,

Milan Bogdanović i drugi.) Prvi broj se pojavio decembra 1928. s „tragičnim naslovnim listom“, grafikom Domijea *Ubistvo u ulici Transnonen 15 aprila 1834*. Izašlo je 12 brojeva časopisa, a onda je državni tužilac zabranio dalje izlaženje. Prema Rodoljubu Čolakoviću, Nolit se nalazio pod uticajem nemačkog revolucionarnog pokreta koji je u to vreme bio neobično snažan i održavao vezu s jugoslovenskim komunistima. Pa i Četvrti kongres KPJ održan je uz pomoć nemačke partije u Drezdenu. Nolit se pojavio i delovao u uslovima uvođenja šestojanuarske diktature, kada su se sve napredne i opozicione ideje nalazile pod udarom apsolutističkog režima, ekonomske krize koja je potresla svet, a Jugoslaviju zahvatila tek 1930. godine, i pobeđe nacionalsocijalizma u Nemačkoj januara 1933. godine i uskoro italijanske agresije u Etiopiji i naci-fašističkog mešanja u španskom građanskom ratu. Od velikog uticaja na sazrevanje revolucionara u Jugoslaviji bila je Nolitova prevodilačka delatnost iz nemačke i američke socijalne literature, pa i idejna i vaspitna vrednost ovih knjiga, koje su jednostavno kazivale o ljudima i njihovom životu u uslovima eksploatacije, totalitarnih režima, mržnje prema demokratiji i komunizmu. Nolit je uglavnom izdavao dela političko-socijalne problematike, knjige u kojima je tretiran rat, imperijalizam, fašizam. Tako su se pojavile knjige Ludviga Rena (*Rat*, Eriha-Marije Remarka (*Na zapadu ništa novo*), Žan-Rišara Bloha (*Španija*), Franca Verfela (*Četrdeset dana Musa-Daga*). Cenzura je zaplenila poslednju knjigu, jer je tema – uništavanje Jermena u Turskoj – bila spoljnopolitički osetljiva. *Zemlja Abonosa* Albera Londra pripada delima antikolonijalne tematike. Egon Ervin Kis je u *Raju Amerike* opisao strukture američkog kapitalizma. Analizi „anatomije američkog kapitalizma“ bila su posvećena i dela Sinklera Luisa, Aptona Sinklera, Džeka Londona, Džona Štajnbeka. Nolit je izdavao dela Hajnriha Mana. Predstavio je jugoslovenskom čitaocu pisce SSSR-a, Isaka Babelja, Borisa Piljnjaka, Aleksandra Fadjejeva. Iz njegove „radionice“ izašla je i knjiga *Jedna mladost u Nemačkoj* Ernsta Tolera, zastupnika „etičkog socijalizma“. Pored lepe književnosti, Nolit je pre rata pokrenuo i više drugih biblioteka iz oblasti politike, ekonomije, istorije, prirodnih nauka, filozofije.

Nova literatura ostala je poznata kao „ideološka radionica“ u kojoj se izgrađivala napredna misao i reč. Preko Nolitovih izdanja čitaoci su se upoznavali i s drugim naprednim piscima, Anri Barbisom, Teodorom Dražerom, Anom Zegers, Jarosla-

vom Hašekom. Socijalna književnost predstavljena u delu Aptona Sinklera i drugih pisaca srodne orijentacije budila je iz ravnodušnosti, protestovala protiv „samožive sadašnjice“, nastojeći da utiče na njene promene; čuvajući autentični književni izraz, izražavala je nezadovoljstvo javnim poretkom i bunila protiv njegovih izopačenja. U *Novoj literaturi* saradivali su slovenački, srpski i hrvatski pisci (Bratko Kreft, Tone Seliškar, Branko Gavella, Hasan Kikić, Marko Ristić, Otokar Keršovani, Janko Đonović i drugi). Krajem 1930. pokrenut je *Stožer* koji je takođe počivao na jugoslovenskoj saradnji.

Socijalna literatura trpela je kritike i sleva i zdesna, od levo orijentisanih umetnika i književnika, koji se nisu mirili sa utilitarnom funkcijom umetnosti, ali i sa konzervativnih pozicija. S ovih poslednjih pozicija socijalni pisci su napadani kao samozvanci, nametnuti arbitri, monopolisti, dogmatičari, poklonici „krstaškog rata“ koji vode protiv svih onih koji neće, da se poklone pred njihovim fetišom“. Napadani su zato što među njima navodno nije bilo pravih umetničkih pregalaca, a s druge strane i zbog usporavanja istinskih vrednosti samo zato što njihovi stvaraoci nisu bili u taboru pravovernih. *Horizont* u kome su saradivali označavan je kao plotom ograničen dogmama ideologije. Prigovaralo im se „političko mentorstvo“, „sektaški dogmatizam“, „partizanstvo“ i „netrpeljivost“. S njihovom isključivošću izjednačavani su – po mentalitetu – klerikalci koji su se takođe zalagali za „čistu katoličku umetnost“. Njima je pripisivano kao greh da „socijalnu književnost“, postojeću od davnina, poistovećuju sa „socijalističkom književnošću“, odajući sebe kao propagatore jedne književnosti nastale u drugoj „duševnoj klimi“, dozvoljavajući da je ona mogla imati svoj „koren i svoj rezon“ u drugoj sredini, ali se nije dala imitirati u drugoj.

Pisci s levece su takođe kritikovali poplavu one socijalne poezije koja je vodila njenom izvitoperivanju od strane ljudi kojima su socijalni problemi društva bili strani. Umesto ukazivanja na društvene anomalije oni su pretvarali svoju poeziju u „lelek nad fabrikama“ i periferijama, birajući za opevanje najmorbidnije motive.

Jovan Popović je propagirao tendencioznu književnost i umetnost, polazeći od toga da su svi veliki umetnici u prošlosti bili tendenciozni, jer je tendencioznost svojstvena umetnosti. Umetnik je manje-više svesno izražavao interese i tendencije svoje klase, dok su „vladajući redovi“ uvek nastojali da potčine

duhovno stvaralaštvo svojim interesima, „zarobljavajući tako mase“. Čitava ideološka nadgradnja privrednog sistema u obliku religije, prava, umetnosti, sublimacija je tog sistema i odnosa svojine u njemu. Formu bez sadržaja Popović je pripisivao samo „književnim eunisima“.

Revolucionarni književni aktivizam, kako ga zovu neki međuratni kritičari, svakako je uprošćavao „književnu stvar“ da bi je oslobodio od svih „magla i dimova“, od metafizike i mistike, od svake „idejne komplikovanosti koja ide ka nebulozama“, ali je na drugoj strani ta prividna lakoća „socijalnog motiva „mamila skribente“. Ona je vukla i korene, trpela direktne uticaje s literarnog terena primenjenog revolucionarnog zbivanja. Milan Bogdanović je tvrdio da je lakše napraviti jednu dobru „individualističku“ pesmu negoli čitav niz „socijalnih“ stihova koji se danas zovu socijalnom poezijom. Upozoravao je na dužnost da se literatura čuva od degradacije u ime svakojakih socijalnih „koještarija“. Tendencija se nije tražila u nameri već u efektu. Prema Bogdanoviću, pisac koji uspe da u čitaocu izazove tendenciju revolucionarnog raspoloženja „bez podvlačenja“ u najpunijem smislu je izvršio svoj „književno-revolucionarni zadatak“.

Krleža se u *Podravskim motivima* „usprotivio“ žalosnom i nematerijalističkom tumačenju teze o socijalnim tendencijama u stvaralačkim odnosima – likovnim i književnim – smatrajući da se radi o „reakcionarnom“ činu. Ovaj preteča socijalne literature u nas koji je odbacivao larpurlartizam *ad limine*, pod vidom „nakaznog trupla estetske laže“, suprotstavljao se i mistifikaciji javnosti (od strane „anonimnih pera“) pod maskom fiktivnog artističkog levičarstva, titrajući se frazama dijalektičkog materijalizma.

Predstavljajući jednu od najvećih individualnosti u jugoslovenskoj književnosti Krleža se ogledao u književnoj političkoj esejistici, poeziji, likovnoj kritici, dramskoj umetnosti, novelistici i velikim romanima koji razastiru platno epohe. Krležine ideje udarale su u same temelje građanskog društva. Njegove drame (*Golgota*, *Vučjak*, *U agoniji*, *Gospoda Glem-bajevi*, *Leda*), ubitačna su umetničko-psihološka razaranja polufeudalnog, građanskog i malograđanskog sveta naše sredine. Za Krležu se kaže da je više od bilo kojeg duhovnog stvaraoca pripremio vreme revolucije. Izjasnio se za oktobarsku revoluciju. Ona, po njemu, nije bila revolverski pucanj u

reprezentente građanskog društva već „kanonada" po temeljima celog kapitalističkog stroja. Posle boravka u SSSR-u objavio je 1926. putopis *Izlet u Rusiju*. Otvarajući raspravu u časopisu *Pečat* o pitanjima estetike i filozofije, došao je u polemiku s rukovodstvom KPJ koje mu je odgovorilo preko časopisa *Književne sveske*, a iz pera Milovana Đilasa, Jovana Popovića, Radovana Zogovića i drugih. Mada su pitanja koja je Krleža otvorio bila od bitnog značaja za oslobođenje misli od dogmatskih stega, politička motivacija Krleže i nekih njegovih saradnika, favorizovanje i podleganje HSS koji je sve više prelazio u ruke desničara, a na drugoj strani kurs rukovodstva Partije da se sve podredi predstojećoj revoluciji izazvala je sukob s Krležom i njegovo odvajanje od partije. KPJ se nije mirila sa gnjilim i besmislenim političkim kompromisom, koji je u Krležinom slučaju u suštini izražavao gubitak vere u stvar revolucije.

Krležu su prihvatili čak i oni konzervativni duhovi koji nisu bili poklonici njegovog dela, a pogotovu se razilazili s njegovim idejno-političkim pogledima. Oni su tako odvajali Krležu, pisca *Filipa Latinovića* ili *Legendi* od Krleže koji strasno polemíše s predstavnicima našeg „lijevog kokošinjca". „Najveći dio njegovog književnog dela stvoren je na impulsima iracionalnog, na potki slobodne inspiracije, odvojene od doktrinarnih stavova teorije korisnosti. U toliko on nije više predstavnik ni „lijeve" ni „desne" knjige, već jedino umetnik. Bar je pitanje Krležinog stvaranja jasno i određeno, i na njegovom se slučaju može jasno opaziti dualitet umetnikovih aktivnosti."

Krleža se u polemičkim spisima *Moj obračun s njima* razračunao sa klerofašističkim piscima i publicistima koji su ga napadali, odnosno „književnom desnicom", da bi kasnije u *Pečatu* s istim temperamentom produžio borbu s „levicom". Na jednoj strani nalazio se Krleža s Markom Ristićem, Zvonimirovom Richtmannom, Oskarom Davičom, Milanom Dedincem, Vašom Bogdanovim, Mijom Mirkovićem, Hasanom Kikićem, Petrom Segedinom, Marijanom Matkovićem, Rankom Marinkovićem, a na drugoj su bili Ognjen Priča, Radovan Zogović, M. Nikolić, Jovan Popović, Đorđe Jovanović, Velibor Gligorić, Bogomir Herman. S Krležom su polemisali levi intelektualci u Hrvatskoj okupljeni oko *Izraza*: August Cesaree, Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Priča, Vladimir Bakarić. Još predgovor

Hegedušićevim crtežima (*Podravski motivi*) mogao je biti početak razilaženja, jer je Krleža tražio dublje i šire estetske kriterijume prilikom prosuđivanja umetničkog dela. Tada je „ABC“ (B. Herman) u odgovoru pod naslovom: „*Quo vadis Krleža*“? gledao na Krležu kao na pisca koji je napustio marksističku doktrinu na području estetike, prebacujući mu larpurlartizam. Krleža je odgovorio u *Pečatu „Antibarbarusom“*. Na ovaj „dinamički napadaj“ Krleže odazvao se Ognjen Priča u novopokrenutim *Književnim sveskama* pod naslovom „Barbarstvo Krležina antibarbarusa“. Protiv Krleže izjasnio se i Todor Pavlov, bugarski marksista, pisac *Teorije odraza*, član Akademije nauka SSSR-a, okrivljujući Krležu, što je značilo da se oficijelna partijska struja okrenula protiv Krleže. Priroda umetnosti za Priču je bila „zatvorena knjiga“, jer je Krleža imao pravo, isticali su prokrležijanci zalaganjem za autonomiju umetničkog stvaranja, odbacujući kompetencije „nekompetentnih dijalektičkih simplicista nad umjetnicima“. *Proleter* je napao Richtmanna, Bogdanova i Ristića da svojim pisanjem vrše štetan rad po partiju i radničku klasu, jer svesno iskrivljuju „nauku velikih naših učitelja Marksa, Engelsa, Lenjina, Staljina i na taj način spadaju u neprijatelje naše Partije i radničke klase. M. Krležu ih je uzeo u zaštitu i solidarisao se s njima“. *Proleter* je smatrao da je vrlo opasno „da kojekakvi nazovi teoretičari sa svojim pokušajima revizije ili proizvoljnog i krivog tumačenja marksističko-lenjinističke teorije ne unesu zabunu u redove radničke klase. To je tim opasnije, što se ti ljudi vole kititi komunističkim ruhom, da na ta^ način lakše zavedu mase“. Krleži se prigovaralo da je u doba Češke (Praga) marta 1939. napao sudelovanje napredne omladine u akciji za odbranu Čehoslovačke, poistovećujući to sa „ripidijadom Voje Janjića“.

Otokar Keršovani je pisao 1940. da dokumentarna analiza „pečatovštine“ u *Književnim sveskama* nije dobila nijedan pravi odgovor. Niko od pisaca tih „pamfletića“ savršeno nije bio sposoban, po njemu, da shvati značaj načelne analize jedne filozofske, estetske i sociološke diskusije. Smisao je video u pozivima tih pisaca Krleži da stane na stranu Andre Žida i njegove antisovjetske avanture.

Među hrvatskim piscima, pesnicima, romansijerima i pripovedačima, dramskim piscima starije i mlađe generacije, isticali su se u međuratnom periodu Slavko Batušić, Gustav Krklec,

Ljubo Vizner, A. B. Simić, Novak Simić, Ivan Dončević, Josip Kulundžić, Stevan Galogaža, Josip Horvat. Josip Kulundžić piše drame u duhu ekspresionizma.

Malobrojna makedonska inteligencija školovala se na Filozofskom fakultetu u Skoplju, na Univerzitetu u Beogradu i na Zagrebačkom sveučilištu. Mnogi politički aktivni intelektualci makedonskog porekla živeli su u emigraciji (Bugarskoj, Grčkoj, SSSR-u i u drugim zapadnoevropskim zemljama, u SAD). Tridesetih godina Risto Krle, Vasilj Iloski, Anton Panov objavljuju knjige drama na makedonskom jeziku, koji se zvanično zvao dijalektom. U Zagrebu se, 1939, oglasio i „osnivač moderne makedonske književnosti“ pesnik Košta Racin, objavljujući *Dolap* na maternjem makedonskom jeziku.

Pisci iz Crne Gore oglašavali su se u književnom životu, naročito u poeziji i u polemikama: Vladimir Milić, Savić Marković Štedimlija, Radovan Zogović, Milovan Đilas, Dorđe Lopičić, Vido Latković, Janko Đonović, Milivoje Matović Zlatarac i drugi.

Veliki majstor reči, najveći stilist naše književnosti, Ivo Andrić, živeo je čuvajući svoju samostalnost, van grupa i borbi u književnoj areni, pišući svoja remek-dela u kojima se stiče suptilno poznavanje Orijenta i njegovog uticaja na život Bosne i njenog čoveka, što ostaje do kraja Andrićeva literarna preokupacija. Sa Krležom je činio vrh jugoslovenske književnosti. Istoričari književnosti smatraju da nijedan naš pisac nije uspeo da ostvari tako uspehu sintezu „tradicionalnog i modernog“, kao Andrić. Oni ga smatraju najosobnijim našim književnikom, svojevrsnog izraza, autohtone duhovne kulture. U sebi je sjedinjavao izvanredno poznavanje bosanskog tla, srpske književne tradicije i jugoslovenske ideologije. Idejno na njega je uticala jugoslovenska nacionalna omladina, s Mladom Bosnom kao svojom avangardom, a na književnom planu hrvatska moderna, pre svega Matoš. Započeo je poezijom i poetskom prozom (*Ex Ponto* — 1918. i *Nemiri* — 1920). Njegovo predratno pripovedačko delo sabrano je u tri knjige *Pripovedaka* 1924, 1931. i 1936. Pripovetke su mu tematski okrenute Bosni iz vremena turske i austrijske vlasti. S pravom se ističe da su Andrićeve teme samo prividno okrenute prošlosti, jer bez obzira na vreme o kojem piše „pisac susreće tu istu čovekovu sudbinu koju on mora uočiti i što bolje razumeti“. Iako se ogledao u poeziji, lirskoj prozi, prevodilačkoj aktivnosti, kritičkim osvrti-

ma, vrhunac je dostigao pišući pripovetke i romane koji su ga uzdigli u vrh jugoslovenske i svetske književnosti. Mada je rekonstruisao događaje na osnovu dokumenata i narodnog predanja, beleženja i oživljavanja legendi, uneo je u svoje radove imaginativnu snagu pisca, koji je u sebi nosio retko razumevanje i osećanje života. Nema pisca koji je uspešnije oživeo tlo Bosne i njenih civilizacijskih prelamanja u prošlosti kao Andrić. Suptilna analiza, psihološko poniranje u sudbinu svojih junaka, razumevanje istorijskog okvira i društvenog supstrata, obogaćeno je raskošnom pričom i lepotom stila.

Isidora Sekulić je istaknuti esejista, putopisac i pripovedač velike erudicije, smisla za sintezu i iskazivanje mudrosti nastale vlastitim saznanjima. U međuratnom periodu predstavila se pripovetkom i esejem (*Hronika palanačkog groblja I–II*, 1940, *Đakon Bogorodične crkve*, zbirka pripovedaka *Iz prošlosti*, 1919), ali i kritikom. Njene knjige istoričari književnosti razvrstavaju u suštini u lirsko-meditativnu prozu. Odlikovala se izvanrednim stilom koji Matoš naziva „plesom riječi“. Literatura joj se ocenjuje kao hladna, odbojna, lišena neposrednosti doživljaja, osećanja; sve je u službi „intelektualnih samoanaliza i aforističkih uopštavanja“. U pripovetkama govori o sudbinama malih porodica iz građanskog staleža Vojvodine 1 Srbije. Putopis *Pisma iz Norveške* (1914) Jovan Deretić ocenjuje više kao esej o zemlji i narodu nego kao doživljaj zemlje od strane pisca, u čemu je najbliža Dučićevim „putničkim pismima“. Ova učena i kulturna žena, povučena u sebe, van književnih borbi i političkih potresa, obeležavala je jednu fazu putopisne literature, esejistike i pripovetke. Esejistika Sekulićeve nije otkrivala samo istančanog stilistu, retko načitanu osobu, obaveštenu o zbivanjima u svetu literature, već i misaonu i duhovno rafiniranu ličnost, koja je provodila život s literaturom.

Rada Drainca (Radojko Jovanović) istoričari književnosti predstavljaju kao pesnika boemije, noćnih bdenja i „polomljenih katarki“, koji peva o strahu razbijenog čoveka, brodolomnika koji se sprema na povratak (*Bandit ili pesnik*, *Banket*, *Ulis*, *Dah zemlje*). Drainac je predstavnik pesnika-boema koga su inspirisali moderni francuski pesnici i Jesenjin, dok nije našao svoj umetnički izraz. Plenio je svojom boemijom, „anarhoindividualnim buntom“; zagledan je u daljine, pun uznemire-

nja. Pored pesničkih zbirki objavio je i roman *Španski zid* i pripovetke *Srce na pazaru*.

U istorijama književnosti međuratnog perioda nezaobilazna su imena i dela pesnika Velimira Živojinovića Massuke i Desanke Maksimović. Živojinovićeve zbirke *Vedre i tamne noći*, 1922. i *Odblesci na vodi*, 1928, javljaju se kao „protivteža modernističkoj poeziji“, otkrivajući „melanholičnu osećajnost“ pesnika (Jovan Deretić). Desanka Maksimović se svojim prvim zbirkama (*Pesme*, 1924, *Zeleni vitez*, 1930) predstavila kao najizrazitiji predstavnik tzv. ženske lirike, ili tvorac „najžtenskih stihova“ (Milan Bogdanović).

Slovenačka inteligencija je ljubomorno čuvala nacionalnu i kulturnu samobitnost. Plašeci se denacionalizacije težila je „nacionalnom samozatvaranju“. Grupa oko Josipa Vidmara je odlučno zastupala tezu o kulturi kao bitnom obeležju narodnog života pridajući inteligenciji vodeću ulogu da ovu kulturu i odbrani. Na „isključivo slovenaštvo“ ove grupe reagovala je malobrojna inteligencija liberalne orijentacije jer je ono u Vidmarovoj interpretaciji svođeno na „kulturni problem“. Osuđujući ovu orijentaciju Oton Župančić se – umesto strahovanja – zalagao za približavanje slovenačke i kulture ostalih jugoslovenskih naroda.

Slovenački bard Oton Župančić nastavlja da piše književnost za decu i drame (*Veronika Desoniška*). Najistaknutiji slovenački pisac međuratnog razdoblja je Prežihov Voranc – Lovro Kuhar koji je obrađivao život slovenačkih seljaka u prvom svetskom ratu (*Doberdob*) i u vreme sloma Austro-ugarske i borbi Slovenaca i srpskih trupa za Korušku (*Požganica*). Život seljaka nastavio je da pieni njegovu pažnju i u Kraljevini Jugoslaviji (*Jamnića*). Roman Franca Finžgara *Pod svobodnim solncem* pripadao je žanru istorijskog romana i stekao veliku popularnost. Socijalnim motivima, naročito životom radništva, zanimali su se u svojim delima Miško Kranjec, Alojz Grednik, Mile Klopčić. Život pod Italijom našao je svog pisca u Francu Bevku, koji je unosio u literaturu motive iz Trsta i Gorice.

Generacija poznatih slikara delovala je pod uticajem strujanja u francuskom slikarstvu (Jovan Bijelić, Petar Dobrović, Stojan Aralica, Ivan Radović, Ivan Tabaković, Milo Milunović). U okviru struje „čiste umetnosti“ razlikuje se struja intimizma koju najbolje predstavljaju Tartalja, Čelebonović i Motika, i

ekspresionistička struja čiji su predstavnici Bijelić, Konjović, Sumanović, Job, Dobrović. Već postaju uvažavani i slikari nove generacije: Peđa Milosavljević, Petar Lubarda, Marko Čelebonović i drugi.

U Hrvatskoj se između dva rata javlja seljačko slikarstvo (Virius, Generalić).

Socijalno angažovanu umetnost predstavljaju suprotstavljene struje nadrealista u Beogradu i grupa slikara arhitekata „Zemlja” u Zagrebu koji imaju socijalno-kritički program u slikarstvu. Oni traže izlaz u najprogresivnijim strujanjima savremene arhitekture (D. Ibler, S. Planić, M. Kauzularić). Socijalne tendencije izražavala je i grupa slikara (K. Hegedušić, I. Tabaković, M. Detoni) i vajari A. Augustinčić, V. Radauš, F. Kršinić. U tokovima sličnih socijalnih tendencija delovala je i grupa „Život”, čiji je jedan od predstavnika Đorđe Andrejević-Kun.

Ivan Meštrović je postigao svetsku slavu, naročito od svoje izložbe u Rimu 1911. godine. Podigao je više značajnih spomenika: Grgur Ninski, Biskup Štrosmajer, Spomenik Neznamom junaku na Avali, Spomenik zahvalnosti Francuskoj. Zapažene su skulpture u drvetu Riste Stijovića. U hrvatskom vajarstvu ističu se Kršinić, Augustinčić, Radauš, Lozica. Toma Rosandić i Sreten Stojanović izražavali su takođe nove struje u vajarstvu u umetnosti.

Smena generacija u muzici jugoslovenskih naroda uoči prvog svetskog rata donela je pojavu stvaralaca školovanih na strani, kojima je pošlo za rukom da apsorbuju najveće tekovine savremene evropske muzike. U novoj državi stvaraju se orkestralna i komorna udruženja, a opera i balet u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani dostižu značajan nivo. Postojanje i rad pevačkih društava omogućilo je pojavu kvalitetnih vokalnih kompozicija. Kompozitor Petar Konjović istakao se svojim muzičkim dramama, pre svega *Koštanom* (1931). Kompozitor Miloje Milojević ogledao se u solo-pesmama, klavirskim kompozicijama, horovima, muzičko-teorijskim delima i kritikama. Stevan Hristić je autor popularnog baleta *Ohridska legenda* (1947). Muzikolog Vojislav Vučković opredelio se za progresivne ideje u umetnosti. Među predstavnicima hrvatske muzike nacionalnog smera u Hrvatskoj nalazimo Krešimira Baranovića, osnivača savremenog hrvatskog baleta (*Licitarsko srce*, 1924), Jakova Gotovca, autora najpopularnije jugoslovenske

komične opere [*Ero s onoga svijeta*, 1935) i *Simfonijskog kola* (1926). Josip Slavenski je svojom *Simfonijom orijenta* (1934) prekinuo s tradicijom prethodnog razdoblja.

Slovenačke muzičke institucije naglo su se razvile u Kraljevini SHS. Konzervatorij Glasbene matice prerastao je 1924. u Državni konzervatorij, odnosno kasnije u Akademiju za glasbo. Slovenska filharmonija je delovala od 1908. godine. Marij Kogoj je autor ekspresionističke opere *Črne maske* (1929); Slavko Osterc je zastupao „principe apsolutne kromatičnosti, atonalnosti i atematičnosti“; Karol Pahor je koristio folklor da bi ublažio svoj muzički govor; Matija Bravničar se razvijao kao operiski i simfonijski kompozitor.